

बालमैत्री स्थानीय शासन संक्षिप्त जानकारी पुस्तिका, २०७८

N-CFLG Forum
For the Children

बालमैत्री स्थानीय शासन राष्ट्रिय मञ्च

World Vision

बालमैत्री स्थानीय शासन संक्षिप्त जानकारी पुस्तिका २०७८

पहिलो संस्करण

लेखन तथा सम्पादन

: राजेश शर्मा
हरिवोल आचार्य
अशोक खनाल
निरिजना भट्ट

द्वितीय संस्करण सम्पादन

: राजेश शर्मा
हरिवोल आचार्य

सम्पादन सल्लाहकार

: तिलोत्तम पौडेल
श्याम अधिकारी
देबकी आचार्य (विद्यावारिधि)

सम्पादन सहयोगी

: सुमिक्षा खड्का

प्रकाशन प्रति

: १२६० प्रति

डिजाईन

: ईकिगाई टेक्नोलोजी प्रा. लि.
(९८४९३०२७०५)

संयोजन

: जागृति बाल तथा युवा सरोकार नेपाल
(बर्दघाट सुस्तापूर्व) सम्पर्क कार्यालय
सानेपा, ललितपुर

यस पुस्तकको बारेमा

बालबालिका खर्च होइनन् लगानी हुन् । उनीहरू हाम्रो समाजका विशेष उमेर समूह हुन् । राज्यलाई समुन्नति र दिगो विकासको लक्ष्यमा अग्रसर गराउन बाल्यावस्थामा विशेष ध्यान पुऱ्याउन जरुरी हुन्छ । बालबालिकाको आधारभूत अधिकार सुनिश्चित गर्न संयुक्त राष्ट्र संघको महासभाबाट बाल अधिकार सम्बन्धी महासन्धि, १९८९ नोभेम्बर २० मा पारित भई नेपाल सरकारले १९९० सेप्टेम्बर १४ मा अनुमोदन गरी आफ्नो प्रतिबद्धता जनाईसकेको पनि ३ दशक पुरा भएको छ । २०७२ सालमा जारी भएको नेपालको संविधानले पनि पहिलोपटक बाल अधिकारलाई मौलिक हकको रूपमा अङ्कित गरेको छ । यस क्षेत्रमा थप गतिशील र अपेक्षाकृत उपलब्धि हासिल गरी बालबालिकाको मुद्दालाई शासकीय संरचनामा संस्थागत गर्ने बालमैत्री स्थानीय शासन राष्ट्रिय रणनीति, २०६८ कार्यान्वयनमा ल्याएको पनि १० वर्ष पुरा भएको छ ।

यस रणनीतिमा तय गरिएका सूचकहरूलाई आत्मसात् गर्दै केही स्थानीय तहहरू बालमैत्री घोषणा भएका छन् भने केहि हुने क्रममा छन् । बालमैत्री अवधारणा अगाडि बढिरहदा यो क्षेत्रमा क्रियाशील नागरिक संघ-संगठनहरूको पहलमा बालमैत्री स्थानीय शासन राष्ट्रिय मञ्चको स्थापना भयो । सन् २०१७ मा स्थापना भएको यस सञ्जालमा विगतमा बालकलबमा रहेर बाल अधिकारका क्षेत्रमा क्रियाशील युवाहरू आवद्ध रहेका छन् । सञ्जालले बालमैत्री स्थानीय शासनलाई देशभरनै विस्तार गर्न भूमिका खेलिरहेको छ । तीन तहको सरकार गठन भएसँगै केही सुस्ताएको बालमैत्री अभियान पुनःसक्रिय भएको छ । परिवर्तित सन्दर्भमा बालमैत्री स्थानीय शासन राष्ट्रिय रणनीति विचाराधिन अवस्थामा छ । २०६८ को रणनीति अनुरूप समय सापेक्ष कार्यान्वयन गर्न सहज बनाउनको लागि संघीय मामिला तथा सामान्य प्रशासन मन्त्रालयको मन्त्रीस्तरीय निर्णयबाट २०७८ असार २७ गते बालमैत्री स्थानीय शासन कार्यान्वयन निर्देशिका, २०७८ जारी गरी कार्यान्वयन प्रक्रिया अधि बढाएको छ । संघीय संरचनामा तीनतहको सरकार भएपछिका अभ्यासहरूलाई समेत मध्यनजर गरी जारी भएको यो निर्देशिका अनुसार स्थानीय तहहरूलाई बालमैत्री घोषणा गर्न सहज हुनेछ र यही निर्देशिकामा भएका प्रावधानलाई पनि यो पुस्तकमा समावेश गरिएको कारण अझ सहज हुने अपेक्षा लिइएको छ ।

यसै सन्दर्भमा बाल अधिकार, बाल मैत्री स्थानीय शासन र बाल सहभागिताका क्षेत्रहरूमा स्थानीय सरोकारवाला तथा बालमैत्री स्थानीय शासन प्रवर्द्धन गर्न क्रियाशील रहनुभएका सामाजिक अभियान्ताहरूका लागि बालमैत्रीको विषयमा थप प्रष्ट पार्ने उद्देश्य साथ यो संक्षिप्त जानकारी पुस्तिका प्रकाशन गरिएको हो । प्रथम संस्करण प्रकाशन गर्दा यस पुस्तकको माग बढेका कारण पुनः प्रकाशन गर्न लागिएको यस पुस्तकको दोस्रो संस्करण बाल अधिकार, बालमैत्री स्थानीय शासनको अवधारणा, सूचकहरू, संरचनागत व्यवस्था, योजना तर्जुमा प्रक्रिया र बाल भेला लगायतका विषयवस्तुहरू समेटिएका छन् ।

यो पुस्तक तयार गर्ने क्रममा लेखन कार्य गर्नुहुने राजेश शर्मा, हरिवोल आचार्य, अशोक खनाल र निरजना भट्टप्रति हार्दिक आभार व्यक्त गर्दछौं । पुस्तकको तयारीका क्रममा योगदान पुऱ्याउनुहुने, भाषा सम्पादनका दृष्टिकोणबाट सहयोग गर्नुहुने, पुस्तक सम्पादनलाई सुभावा प्रदान गर्ने वर्ल्डभिजन इन्टरनेशनल नेपालका श्याम अधिकारी, बालमैत्री स्थानीय शासन राष्ट्रिय मञ्चकी कार्यक्रम अधिकृत सुमिक्षा खड्का र प्रकाशनमा सहयोग गर्नुहुने वर्ल्ड भिजन इन्टरनेशनल नेपाल लगायत यस पुस्तकको प्रकाशनका क्रममा योगदान गर्नुहुने सबैप्रति विशेष आभार तथा धन्यवाद व्यक्त गर्दछौं । आशा छ, यो पुस्तकले बालमैत्री स्थानीय शासन प्रवर्द्धनमा केही योगदान दिनेछ । यहाँको सुभावालाई यस मञ्चले सधै आत्मसात् गर्दै अगाडि बढ्ने प्रतिबद्धता समेत व्यक्त गर्दछु ।

तिलोत्तम पौडेल

संयोजक

बालमैत्री स्थानीय शासन राष्ट्रिय मञ्च

विषयसूची

शीर्षक

पेज नं.

यस पुस्तकको बारेमा	क
बालबालिकालाई लगानी किन ?	१
बाल अधिकार र कर्तव्य	४
बाल सहभागिता	१२
बालमैत्री स्थानीय शासन अवधारणा	१४
बालमैत्री स्थानीय शासनको लक्ष्य र उद्देश्य	१७
बालमैत्री स्थानीय शासनको आवश्यकता	१८
बालमैत्री स्थानीय शासन सञ्चालनको संस्थागत व्यवस्था	१८
बालमैत्री स्थानीय शासनको अवलम्बन	२०
बालमैत्री स्थानीय शासन कार्यान्वयनका चरण	२०
बालमैत्री स्थानीय तह घोषणा	२२
बालमैत्री स्थानीय शासनका सूचकहरू	२३
स्थानीय तहको वर्गीकरण	२८
बालमैत्री स्थानीय शासन अवलम्बन, कार्यन्वयन र घोषणाका क्रममा ध्यान दिनुपर्ने पक्षहरू	२८
बालक्लबको अवधारणा र परिचालन	३१
स्थानीय योजना तर्जुमा प्रक्रिया र बाल भेला	३३
सरोकारवालाको भूमिका	३८
बाल मैत्री शासनको उपलब्धि र प्रतिफलहरू	४१
बालमैत्री स्थानीय शासन घोषणा पछि निरन्तरताका लागि गरिनुपर्ने कार्यहरू	४२
नेपालमा बालमैत्री स्थानीय शासनका सिकाइ तथा चुनौतीहरू	४३
हालसम्म बालमैत्री घोषणा भएका स्थानीय तहहरू	४६
सन्दर्भ सामग्रीहरू	४९

१. बालबालिकालाई लगानी किन ?

नेपालले सन् १९९० मा अनुमोदन गरेको बाल अधिकार सम्बन्धी महासन्धिले बालबालिका तथा किशोरकिशोरीका आधारभूत आवश्यकताहरूलाई आर्थिक, सामाजिक र मौलिक अधिकारको रूपमा अनुमोदन गरेको छ। राज्य तथा सरकारले यी अधिकारहरूलाई “स्रोत र साधन उपलब्ध भएसम्म” (धारा ४) सुनिश्चित गर्नुपर्ने भनी स्थापित गरेको छ।

बालबालिकामा लगानी गर्नु भनेको मानव पूँजीमा लगानी गर्नु हो। गर्भाधानदेखि दुई वर्षसम्मको समयवावधि, अर्थात् बालबालिकाको सुनौला हजार (शुरुका १०००) दिनहरूमा दिइने उचित हेरचाह र पोषणले उनीहरूको हुर्कने, सिक्ने र गरीबीबाट उम्किन सक्ने क्षमतामा ठूलो प्रभाव पार्दछ। परिवारहरू, समुदायहरू र देशहरूकै गरीबीको चक्र भङ्ग गर्न यसले सहयोग गर्नुका साथै समाजको दीर्घकालीन स्वास्थ्य, स्थिरता र समृद्धिमा पनि प्रभाव पार्दछ।

छोटो समयमा नै घटेको बाल मृत्युदर र बढेको औसत आयुको फलस्वरूप विगतका केहि दशकहरूमा नेपालले तीव्र जनसांख्यिक परिवर्तनको अनुभव गरिरहेको छ। देशमा सन् २०२८ मा “ढल्दो उमेरको समाज” र सन् २०५४ सम्ममा “वृद्ध” समाज बन्ने अनुमान गरिएको छ। नेपालसँग हाल एक सिमित समयवावधि भएको “जनसांख्यिक अवसर” छ। जब देशको कामकाजी जनसंख्या अझै युवा र उत्पादनशील हुन्छ तब देशको मुहार फेरिन्छ। युवा जनसंख्या सीपमुलक र दक्ष हुनका लागि उनीहरूमा लगानी जरुरी छ। ती युवाहरू त्यो अवस्थामा पुग्न बालबालिकामा लगानी हुन आवश्यक छ। अहिलेका युवाहरू विगतमा बालबालिका हुँदा लगानीको अवसरबाट लाभान्वित हुन सकेको भए विकासको गति अझ बढ्न सक्थ्यो। अहिले भएको युवाहरूको जनसंख्या पछिसम्म यही अवस्थामा रहन्न। अर्थात् अहिले भएको युवाको संख्या विस्तारै घट्छ। तसर्थ नेपालले अत्याधिक जनसांख्यिक लाभांश सुनिश्चित गर्नका लागि आजका बालबालिका वयस्क हुने समयमा उनीहरूले वृद्धहरूको सेवा गर्दै समाजको पनि विकास गर्न सक्षम बनाउन त्यस समयसम्ममा उनीहरूको उत्पादकत्व बढाउनका लागि वर्तमान समयमा नै लगानी गर्न जरुरी छ।

बालिकालाई ६ वर्ष वा त्यसभन्दा बढि शिक्षा दिनाले उनीहरूको गर्भावस्थाको स्याहार, प्रसुति अवस्थाको स्याहार र जन्म पश्चात शिशु जीवित रहने दरमा उल्लेखनीय र दिगो सुधार ल्याउँछ। आमाहरूलाई शिक्षा दिनाले पाँच वर्ष मुनिका बालबालिकाको मृत्युदर उल्लेखनीय रूपमा घट्न जान्छ। शिक्षित बालिकाहरूको मनोबल उच्च रहन्छ भने एचआईभीको संक्रमण, हिंसा तथा शोषणबाट जोगिने सम्भावना उच्च रहन्छ र आफ्ना परिवार र समुदायमा सु-स्वास्थ्य र सरसफाईको चेतना फैलाउने सम्भावना पनि उच्च रहन्छ। यसका अतिरिक्त एक शिक्षित आमाले आफ्ना छोराछोरीलाई पनि विद्यालय पठाउने सम्भावना बढि हुन्छ।

१.१ केही तर्कहरू

अधिकारको तर्क :

२०७२ सालमा जारी भएको नेपालको संविधानले पहिलो पटक बाल अधिकारलाई मौलिक हक अन्तर्गत राखेको छ । नेपालले बाल अधिकार महासन्धि (१९८९)लाई सन् १९९० मा अनुमोदन गरी बालबालिकाको आधारभूत अधिकार सुनिश्चित गर्ने प्रतिबद्धता गरिसकेको छ ।

बालबालिका सम्बन्धी ऐन, २०७५ ले बाल अधिकारका आधारभूत सिद्धान्तहरू सर्वोत्तम हित, विना भेदभाव, आवाजको सुनुवाई, विचार र भावनाको कदरमा आधारित भई बाल बचाउ, बाल संरक्षण, बाल विकास र बाल सहभागिताका विषयवस्तुहरूलाई समेटेको छ । बाल न्याय, बाल अधिकार परिषद्, हिंसा र दुर्व्यवहारबाट संरक्षण, बाल समूह बालक्लब खोल्न सक्ने, असाहय, अपाङ्गता, अल्पसंख्यक, सिमान्तकृत र पीडित बालबालिकाको विभिन्न अधिकारहरूको सुनिश्चित गरेको छ । राष्ट्रिय योजना आयोगले तयार गरेको पन्ध्रौं योजनाले पनि बाल अधिकार सुनिश्चित भएको बालमैत्री समाजको परिकल्पना गरेको छ । यस योजना अवधिमा बालबालिका तथा किशोरकिशोरी माथि हुने सबै प्रकारका हिंसा, दुर्व्यवहार र शोषणबाट मुक्त गराउँदै उनीहरूको हकअधिकार संरक्षण तथा संवर्द्धन गरी राष्ट्र निर्माणमा योगदान पुर्‍याउन सक्ने नागरिक तयार गर्ने लक्ष्य लिएको छ । जसका लागि पोषणयुक्त खानामा सुधार, प्रजनन स्वास्थ्य र शिक्षा, मानसिक स्वास्थ्य र शिक्षा, खेलकुद, सबै प्रकारका हिंसा विरुद्ध सुन्य सहनशीलता अपनाउने, बाल विवाह र बाल श्रम न्यूनीकरण गर्ने, सामाजिक जीवनमा बाल सहभागिता बढाउने जस्ता विषयवस्तु समेटिएका छन् । साथै बालमैत्री भौतिक, सामाजिक र संस्थागत संरचना निर्माण गर्ने नीति लिएको छ ।

१.२ केही राष्ट्रिय तथा अन्तर्राष्ट्रिय व्यवस्थाहरू :

१.२.१ अन्तर्राष्ट्रिय दस्तावेजहरू :

१. मानव अधिकार सम्बन्धी विश्वव्यापी घोषणा-पत्र, १९४८
२. बाल अधिकार सम्बन्धी महासन्धि, १९८९
३. दीगोविकास लक्ष्य, सन् २०१६-२०३०
४. जेनेभा महासन्धिहरू
५. दक्षिण एसिया बालकल्याण प्रवर्द्धनका लागि क्षेत्रीय व्यवस्थासम्बन्धी सार्क महासन्धि, २००२
६. सुरक्षा परिषद्को १६१२ घोषणा
७. नागरिक तथा राजनीतिक अधिकार सम्बन्धी अन्तर्राष्ट्रिय प्रतिज्ञा-पत्र, १९६६

१.२.२ राष्ट्रिय कानूनी दस्तावेजहरू

१. नेपालको संविधान
२. मुलुकी अपराध (संहिता) ऐन, २०७४
३. मुलुकी देवानी (संहिता) ऐन, २०७४
४. बालबालिका सम्बन्धी ऐन, २०७५,

५. स्थानीय सरकार सञ्चालन ऐन, २०७४,
६. बालश्रम (निषेध तथा नियमित गर्ने) ऐन, २०५६
७. बालमैत्री स्थानीय शासन राष्ट्रिय रणनीति, २०६८ र बालमैत्री स्थानीय शासन कार्यान्वयन कार्यविधि, २०६८
८. बालमैत्री स्थानीय शासन कार्यन्वयन निर्देशिका, २०७८
९. बाल विवाह अन्त्यका लागि राष्ट्रिय रणनीति, २०७२
९. बालबालिका सम्बन्धी राष्ट्रिय नीति, २०६९

१.३ सामाजिक तथा सांस्कृतिक र राजनीतिक तर्क :

बालबालिका हाम्रो समाजका अभिन्न अङ्ग हुन् । समाजलाई समुचित विकास गरी समुन्नत समाज निर्माण गर्न बालबालिकालाई पर्याप्त लगानी गर्नु जरुरत हुन्छ । आजका बालबालिका भोलिका आफ्नो क्षेत्रका नेतृत्व पनि हुन् ।

क) आर्थिक तर्क :

बालबालिका भविष्यका मानवीय पूजा हुन् । अहिले उनीहरूलाई गरिएको यथोचित र पर्याप्त लगानीले निकट भविष्यमा राज्य, समाज र परिवारले दक्ष जनशक्ति पाउँछन् । जसबाट समग्र आर्थिक परिसूचकमा सकारात्मक सुधार आउँछ ।

ख) भौतिक तथा मनोसामाजिक तर्क :

१८ वर्षको उमेरसम्म मस्तिष्कको एक भाग विकास भइसकेको हुँदैन । योजना बनाउने, मूल्याङ्कन गर्ने, समस्या समाधान गर्ने, निर्णय लिने र संवेगलाई नियन्त्रण गर्ने मस्तिष्कको यो भागको विकास हुने बेलामा बालबालिकामा विशेष लगानी आवश्यक छ । खेलकुद, अतिरिक्त क्रियाकलाप, अध्ययन र संगीतमा सहभागी हुनाले बालबालिकाको मस्तिष्कमा सकारात्मक प्रभाव पाइन्छ । यातना, वेवास्ता, लागुपदार्थ र मदिराको लतमा परेकाहरूको मस्तिष्कमा नकारात्मक प्रभाव परेको हुन्छ ।

१.४ बालबालिकाका लागि गरिने लगानीका केहि क्षेत्रहरू :-

- शिक्षा
- पोषणयुक्त खाना
- खेलकुद
- विभिन्न तालिम
- स्वास्थ्य - खोप
- खेलकुद मैदान तथा सामग्री
- सफा पानी
- पुस्तकालय
- सबै प्रकारका हिंसा, विभेद, दुर्व्यवहार, बालविवाह, श्रम शोषणबाट संरक्षण
- नीति निर्माणमा अर्थपूर्ण सहभागिता
- बालमैत्री संरचना
- न्यायमा पहुँच, आदि ।

२. बाल अधिकार र कर्तव्य

२.१ बाल अधिकार

२०७२ सालमा जारी भएको नेपालको संविधान, बाल अधिकार सम्बन्धी ऐन, २०७५ र बाल अधिकार सम्बन्धी महासन्धि, १९८९ अनुसार आमाको गर्भमा आएको दिनदेखि १८ वर्षसम्मका मानव जातिलाई बालबालिका भनिन्छ। कुनै पनि बालबालिकालाई आमाको गर्भमा आएदेखि नै भेदभाव रहीत ढङ्गबाट, सुरक्षित रूपमा विकास हुन पाउने र सुरक्षित रूपमा आमाको दूध, पोषणयुक्त खाना, खोप, स्याहार लगायत शिक्षा, स्वास्थ्य खेल, मनोरञ्जन, आराम, बाच्चका लागि हौसला सहित नभई नहुने कुराहरू प्राप्त गर्न पाउनु पर्छ। यसै गरी भेदभाव, तिरस्कार, श्रम शोषण, हेला, दुर्व्यवहार, यौन शोषण, बलात्कार, हिंसा, पिटाई, अपहेलना, बेचबिखन, अपहरण, कूलत, विभेद, वेवास्ता, बालविवाह लगायतका कुराहरूबाट संरक्षित भई बाच्च पाउनु उनीहरूको अधिकार हो। सबै बालबालिकाले एकै प्रकारको वातावरणमा हुर्किन त पाएका हुँदैनन् तर परिवार तथा समाजबाट आ-आफ्नो क्षमता र अवस्था अनुसार प्राप्त स्रोत साधनको उपयोग गरेर हुर्काउनु र बालबालिकाको आधारभूत आवश्यकतालाई पूरागर्नु नै बाल अधिकार हो।

संयुक्त राष्ट्रसंघीय बाल अधिकार सम्बन्धी महासन्धिका ५४ वटा धाराहरू मध्ये चारवटा धारामा बाल अधिकारका चार मुख्य सिद्धान्त उल्लेख गरिएको छ। त्यसैका आधारमा बालबालिकाले आफ्नो अधिकारको उपभोग गर्न पाए नपाएको विषयमा निक्कै गर्न सक्छन्। ती सिद्धान्तहरू यस प्रकार रहेका छन्:-

- विना भेदभाव (धारा २)
- बाच्च र विकास गर्न पाउने अधिकार (धारा ३)
- सर्वोत्तम हित (धारा ६)
- विचार र भावनाको कदर (धारा १२)

बाच्च पाउने अधिकार

- दिर्घजीवन जन्मसिद्ध अधिकार
- सुरक्षित जन्म
- खोप तथा स्वास्थ्य स्याहार
- पोषणयुक्त खाना
- सफा पानी
- गर्भवती महिलालाई विशेष स्याहार, आदि।

संरक्षणको अधिकार

- बालविवाह, भेदभाव, दुर्व्यवहार, विभेद, उत्पीडन, हेला, अपमान, कुटपिट, यातना, यौन तथा श्रम शोषण, हानिकारक प्रथा, हानिकारक काम, युद्ध, बेचबिखन, ओसार पसार, कूलत लागुपदार्थ एसिड आक्रमण, बलात्कार, अभिभावक नभएका, अपाङ्गता भएकाहरूलाई विशेष स्याहार आदिबाट संरक्षण,
- कानूनी संरक्षण, आदि।

विकासको अधिकार

- स्वच्छ वातावरणमा असल शिक्षा
- खेल र मनोरञ्जन
- आराम
- शारीरिक, मानसिक, नैतिक र सामाजिक विकासका अवसरहरू
- माया ममता, उचित मार्गदर्शन र
- राम्रो पारिवारिक वातावरण ।

सहभागिताको अधिकार

- सामाजिक क्रियाकलापमा भागलिनु पाउनुपर्ने,
- जीवनका हरेक पक्षमा स्वतन्त्रपूर्वक सहभागी हुनु पाउनुपर्ने,
- रचनात्मक कार्यहरूमा सहभागिता,
- जीवनका बारेमा सोच्ने, निर्णय लिने र केही गर्ने अधिकार,
- संघ-संस्था खोल्न तथा सहभागी हुनु पाउने अधिकार,
- आस्था अनुसारको धर्ममा संलग्नता,
- बालबालिकाको विचार र भावनाको कदर गरिनुपर्ने ।

आमाको गर्भबाट यस संसारमा जन्मेपछि बालबालिकाको जन्मदत्ता गर्न पाउने पहिलो र नैसर्गिक अधिकार हो ।

अधिकारका कुरा गरिरहँदा बालबालिका तथा वयस्क सबैले ध्यान दिनु पर्ने पक्ष भनेको अधिकारसँगसँगै कर्तव्य पनि जोडिएको हुन्छ ।

१.२ बाल अधिकार कार्यान्वयनका लागि नेपालमा रहेका संरचनाहरू

- राष्ट्रिय मानव अधिकार आयोग
- राष्ट्रिय महिला आयोग
- राष्ट्रिय योजना आयोग
- महिला, बालबालिका तथा ज्येष्ठ नागरिक मन्त्रालय
- गृह मन्त्रालय
- संघीय मामिला तथा सामान्य प्रशासन मन्त्रालय
- स्वास्थ्य तथा जनसंख्या मन्त्रालय
- शिक्षा, विज्ञान तथा प्रविधि मन्त्रालय
- श्रम, रोजगार तथा सामाजिक सुरक्षा मन्त्रालय
- नेपाल प्रहरी
- राष्ट्रिय बाल अधिकार परिषद्
- जिल्ला प्रशासन कार्यालयहरू
- अदालतहरू
- बालबालिका खोजतलास समन्वय केन्द्र, (१०४)
- बाल हेल्पलाईन, १०९८

- बाल अधिकार संरक्षण तथा सम्बद्धन उपसमिति
- जिल्ला समन्वय समिति
- गाउँपालिका तथा नगरपालिका
- जिल्ला स्थित विषयगत कार्यालयहरू
- बालमैत्री स्थानीय शासन नगर-गाउँ समिति
- बालक्लब

१.३ संविधान र ऐनमा बाल अधिकार

क) संविधान (२०७२)मा व्यवस्था गरिएका बाल अधिकारसँग सम्बन्धित महत्त्वपूर्ण कानूनी प्रावधानहरू :

- संविधानको धारा १८ ले समानताको हक अन्तर्गत लैङ्गिक आधारमा भेदभाव गर्न नहुने, सामान्य कानूनको प्रयोगमा सबै नागरिक समान रहने व्यवस्था गरेको छ ।
- धारा ३८ अन्तर्गत महिलाको हकमा उपधारा (१) मा प्रत्येक महिलालाई लैङ्गिक भेदभाव विना समान वंशीय हक हुने ।
- उपधारा (२) प्रत्येक महिलालाई सुरक्षित मातृत्व र प्रजनन् स्वाथ्य सम्बन्धी हक हुने ।
- उपधारा (३) महिला विरूद्ध धार्मिक, सामाजिक, सांस्कृतिक, परम्परा, प्रचलन वा अन्य कुनै आधारमा शारीरिक, मानसिक, यौनजन्य, मनोवैज्ञानिक वा अन्य कुनै किसिमको हिंसाजन्य कार्य वा शोषण नगरिने र त्यस्तो कार्य कानून बमोजिम दण्डनीय हुनेछ, र पीडितलाई कानून बमोजिम क्षतिपूर्ति पाउने हक हुने ।
- उपधारा (४) राज्यका सबै निकायमा महिलालाई समानुपातिक समावेशी सिद्धान्तको आधारमा सहभागी हुने हक हुने ।
- उपधारा (५) महिलालाई शिक्षा, स्वास्थ्य, रोजगारी र सामाजिक सुरक्षामा सकारात्मक विभेदका आधारमा विशेष अवसर प्राप्त गर्ने हक हुने व्यवस्था गरिएको छ ।
- संविधानको धारा ३९ को
 - उपधारा (१) ले प्रत्येक बालबालिकालाई आफ्नो पहिचान सहित नामाकरण र जन्मदर्ताको हक हुने ।
 - उपधारा (२) ले प्रत्येक बालबालिकालाई परिवार तथा राज्यबाट शिक्षा, स्वास्थ्य, पालन पोषण, उचित स्याहार, खेलकुद, मनोरञ्जन तथा सर्वाङ्गीण व्यक्तित्व विकासको हक हुनेछ ।
 - उपधारा (३) ले प्रत्येक बालबालिकालाई प्रारम्भिक बाल विकास तथा बाल सहभागिताको हक हुनेछ ।
 - उपधारा (४) ले कुनै पनि बालबालिकालाई कलकारखाना, खानी वा यस्तै अन्य जोखिमपूर्ण काममा लगाउन पाइने छैन ।
 - उपधारा (५) ले कुनै पनि बालबालिकालाई बाल विवाह, गैरकानूनी ओसार पसार र अपहरण गर्न वा बन्धक राख्न नपाइने व्यवस्था गरेको छ ।
 - उपधारा (६) ले कुनै पनि बालबालिकालाई सेना, प्रहरी वा सशस्त्र समूहमा

भर्ना वा प्रयोग गर्न वा सांस्कृतिक वा धार्मिक प्रचलनका नाममा कुनै पनि माध्यम वा प्रकारले दुर्व्यवहार, उपेक्षा वा शारीरिक, मानसिक, यौनजन्य वा कुनै प्रकारको शोषण गर्न वा अनुचित प्रयोग गर्न नपाइने व्यवस्था गरिएको ।

- उपधारा (७) ले कुनै पनि बालबालिकालाई घर विद्यालय वा अन्य जुनसुकै स्थान र अवस्थामा शारीरिक, मानसिक वा अन्य कुनै किसिमको यातना दिन नपाइने व्यवस्था गरेको छ ।
- उपधारा (८) ले प्रत्येक बालबालिकालाई बाल अनुकूल न्यायको हक हुनेछ भन्ने व्यवस्था गरेको छ ।
- धारा ४२ सामाजिक न्यायको हक अन्तर्गत सामाजिक रूपले पछाडि परेका महिला, दलित, आदिवासी, जनजाती, मधेशी, थारू, अल्पसंख्यक, सीमान्तकृत, मुस्लिम, पिछडा वर्ग, लैङ्गिक तथा यौनिक अल्पसंख्यक, युवा, किसान, मजदुर, उत्पीडित वा पिछडिएको क्षेत्रका नागरिकलाई समावेशी सिद्धान्तका आधारमा राज्यको संरचना तथा सार्वजनिक सेवामा सहभागिताको हक हुने व्यवस्था गरिएको छ ।
- धारा ५१ ले राज्यका नीतिहरू अन्तर्गत, (त्र) मा सामाजिक न्याय र मसावेशीकरण सम्बन्धी नीतिको व्यवस्था गरिएको छ भने सोही धाराको (त्र) को (५) मा बालबालिकाको सर्वोत्तम हितलाई प्राथमिक रूपमा ध्यान दिने व्यवस्था गरिएको छ ।

ख) बालबालिका सम्बन्धी ऐन, २०७५

बालबालिका सम्बन्धी ऐन, २०७५ ले बाल अधिकारका आधारभूत सिद्धान्तहरू सर्वोत्तम हित, विना भेदभाव, आवाजको सुनुवाई, विचार र भावनाको कदरमा आधारित भई बालबालिकाका १३ वटा मूलभूत अधिकारहरू (दफा ३ देखि १५ सम्म) व्यवस्था गरेको छ ।

३. वाचन पाउने अधिकार अन्तर्गत नेपाल सरकार, प्रदेश सरकार र स्थानीय तहले बालबालिकाको वाचन पाउने अधिकार र बालबालिकाको विकासकोलागि बालबालिकामाथि हुन सक्ने दुर्घटनाको रोकथाम, जोखिमको न्यूनीकरण लगायतका प्रतिरोधात्मक र सुरक्षा सेवाका लागि आवश्यक उपाय अवलम्बन गर्नुपर्ने व्यवस्था छ ।
४. नाम, राष्ट्रियता र पहिचानको अधिकारले प्रत्येक बालबालिकालाई आफ्नो पहिचान सहित नामाकरण र जन्मदर्ताको हक हुने कुरा उल्लेख गरेको छ ।
५. भेदभाव विरुद्धको अधिकारले कुनै पनि बालबालिकालाई धर्म, वर्ण, जातजाति, लिङ्ग, उत्पत्ति, भाषा, संस्कृति, वैचारिक आस्था, शारीरिक वा मानसिक अवस्था, अपाङ्गता, वैवाहिक स्थिति, पारिवारिक हैसियत, पेशा, स्वास्थ्य स्थिति, आर्थिक वा सामाजिक स्थिति, भौगोलिक क्षेत्र वा अन्य यस्तै कुनै आधारमा भेदभाव गर्न नहुने कुरा उल्लेख गरिएको छ ।
६. बाबुआमासँग बस्ने र भेटघाट गर्ने अधिकार अन्तर्गत कुनै पनि बालबालिकालाई उनीहरूको इच्छा विपरित बाबु वा आमाबाट भिन्न वा अलग गर्न नपाइने व्यवस्था छ ।
७. संरक्षणको अधिकारले प्रत्येक बालबालिकालाई आफ्नो बाबु, आमा, परिवारका अन्य सदस्य वा संरक्षकबाट उचित हेरचाह, संरक्षण, पालनपोषण र माया प्राप्त गर्ने अधिकार सुनिश्चित गरेको छ ।

८. सहभागिताको अधिकारले आफ्नो धारणा बनाउन सक्षम भएका बालबालिकालाई आफूलाई असर पार्ने विषयमा परिवार, समुदाय, विद्यालय वा अन्य सार्वजनिक निकाय वा संस्था लगायतबाट गरिने निर्णयमा सहभागी हुने अधिकारको व्यवस्था छ ।
९. अभिव्यक्ति स्वतन्त्रता र सूचनाको अधिकारले प्रत्येक बालबालिकालाई प्रचलित कानून बमोजिम स्वतन्त्र रूपमा आफ्नो कुरा राख्न पाउने अधिकारको प्रत्याभूत गरेको छ ।
१०. संस्था खोल्ने र शान्तिपूर्वक भेला हुने अधिकारले प्रत्येक बालबालिकालाई बाल अधिकारको संरक्षण तथा प्रबर्द्धनको लागि बालक्लब वा संस्था खोल्ने वा शान्तिपूर्वक भेला हुने अधिकारको व्यवस्था गरेको छ ।
११. गोपनीयताको अधिकारमा व्यवस्था भए अनुसार बालबालिकालाई आफ्नो शरीर, आवास, सम्पत्ति, लिखत, तथ्याङ्क, पत्राचार र चरित्र सम्बन्धी विषयमा गोपनीयताको अधिकार हुने कुरा उल्लेख छ ।
१२. अपाङ्गता भएका बालबालिकाको विशेष अधिकारले अपाङ्गता भएका बालबालिकालाई विशेष संरक्षणको व्यवस्था गर्नुपर्ने कुरा उल्लेख छ ।
१३. पोषण तथा स्वास्थ्यको अधिकारले प्रत्येक बालबालिकालाई उचित पोषण, खोप, निःशुल्क आधारभूत स्वास्थ्य उपचार, सफा खानेपानी तथा दुई वर्षसम्मका बालबालिकालाई स्तनपानको समेत अधिकार सुनिश्चित गरेको छ ।
१४. खेलकुद, मनोरञ्जन तथा सांस्कृतिक अधिकारमा प्रत्येक बालबालिकालाई आफ्नो उमेर र रूची अनुसारको खेलखेल्ने र खेलकुदमा सहभागी हुन पाउने अधिकारको व्यवस्था गरेको छ ।
१५. शिक्षाको अधिकारमा प्रारम्भिक बाल विकासको अधिकारको साथै प्रत्येक बालबालिकालाई आधारभूत तहसम्मको शिक्षा अनिवार्य र निःशुल्क तथा माध्यमिक तहसम्मको शिक्षा निःशुल्क रूपमा बालमैत्री वातावरणमा पाउने अधिकारको व्यवस्था छ ।

यसबाहेक बालबालिका सम्बन्धी ऐनमा दफा १६ मा बालबालिकासँग सम्बन्धित कार्य गर्ने प्रत्येक संघसंस्था तथा निकायले बालबालिकाको सर्वोत्तम हितलाई प्राथमिकता दिनुपर्ने, दफा १७ मा परिवार वा संरक्षकको दायित्व, दफा १८ मा राज्यको दायित्व, दफा १९ मा सञ्चार क्षेत्रको बालबालिका प्रतिको दायित्व, परिच्छेद ४ मा बालन्याय, परिच्छेद ५ मा बालबालिकाको विशेष संरक्षण र पुनःस्थापना, दफा ४८ मा विशेष संरक्षणको आवश्यकता भएका बालबालिकाको समूह, दफा ४९ मा विशेष संरक्षणको आवश्यकता भएका बालबालिकाको वैकल्पिक हेरचाह लगायतको व्यवस्था गरेको छ ।

साथै ऐनले प्रत्येक स्थानीय तहमा एक बाल कल्याण अधिकारिको व्यवस्था गरेको छ । स्थानीय तहमा बाल अधिकारको पृष्ठपोषण गर्न स्थानीय तहमा बाल अधिकार समिति हुनुपर्ने समेत उल्लेख छ । साथै प्रदेश तहमा प्रदेश बाल अधिकार समित र राष्ट्रिय तहमा बाल अधिकार परिषद् समेत व्यवस्था गरिएको छ ।

साथै यस ऐनको कार्यान्वयनको प्रयोजनका लागि स्थानीय तहले बालबालिका सम्बन्धी कार्यविधि वा नीति तर्जुमा गर्न सक्नेछन् ।

त्यस्तै यस ऐनले स्थानीय तहमा बाल संरक्षण तथा सेवा प्रवाहका कार्य गर्नका लागि समाजसेवी र बाल मनोविज्ञहरू नियुक्त गर्न सक्ने व्यवस्था गरेको छ ।

बाल न्याय, बाल अधिकार परिषद्, हिंसा र दुर्व्यवहारबाट संरक्षण, बाल समूह बालक्लब खोल्नसक्ने, असाहय, अपाङ्गता र पीडित बालबालिकाको विभिन्न अधिकारहरूको सुनिश्चित गरेको छ ।

ग) स्थानीय सरकार सञ्चालन ऐन, २०७४

स्थानीय सरकार सञ्चालन ऐन, २०७४ का निम्न विषयवस्तुहरू बालबालिकासँग प्रत्येक सम्बन्धित रहेका छन् ।

अनुसूची ८ अनुसार एकल अधिकार सम्बन्धी व्यवस्था

स्थानीय सेवाको व्यवस्थापन

- स्थानीय सेवाको व्यवस्थापन सम्बन्धी नीति, मापदण्ड, सेवा शर्त, योजना, कार्यान्वयन र नियमन

स्थानीय तथ्याङ्क र अभिलेख संकलन

- आधारभूत तथ्याङ्क संकलन र व्यवस्थापन

आधारभूत र माध्यमिक शिक्षा

- प्रारम्भिक बाल शिक्षा तथा विद्यालय शिक्षा, अनौपचारिक शिक्षा सम्बन्धी नीति, कानून, मापदण्ड, योजनाको निर्माण, कार्यान्वयन र नियमन,
- शैक्षिक पूर्वाधार निर्माण र मर्मत सम्भार,
- आधारभूत तहको परीक्षा व्यवस्थापन,
- स्थानीय पुस्तकालय र वाचनालयको सञ्चालन तथा व्यवस्थापन,
- माध्यमिक तहसम्मकमो शैक्षिक कार्यक्रमको समन्वय र नियमन ।

आधारभूत स्वास्थ्य र सरसफाई

- आधारभूत स्वास्थ्य र सरसफाई सम्बन्धी नीति, कानून, मापदण्ड, योजनाको निर्माण, कार्यान्वयन र नियमन,
- आधारभूत स्वास्थ्य सेवाको सञ्चालन र प्रवर्द्धन,
- स्वस्थ खानेपानी तथा खाद्य पदार्थको गुणस्तर र वायु तथा ध्वनिको प्रदुषण नियन्त्रण,
- सरसफाई सचेतनाको अभिवृद्धि र स्वास्थ्यजन्य फोहरमैलाको व्यवस्थापन ।

अनुसूची ९ अनुसार संघ तथा प्रदेशसँगको सहकार्यमा प्रयोग गर्ने साभ्ना अधिकार सम्बन्धी व्यवस्था

- व्यक्तिगत घटना, जन्म, मृत्यु, विवाह र तथ्याङ्क
- व्यक्तिगत घटनाको अभिलेख, व्यवस्थापन र प्रतिवेदन

गाउँपालिका तथा नगरपालिकाले स्थानीय कानून बमोजिम आकस्मिक कोष स्थापना गरी सञ्चालन गर्न सक्नेछ, (बाल कोषको विशेष व्यवस्था गर्न सक्ने ।)

वडा समितिको काम, कर्तव्य र अधिकार अन्तर्गत निम्न अधिकारहरू व्यवस्था गरिएको छ ।

- बालउद्यानको व्यवस्था गर्ने,
- अनौपचारिक शिक्षा कार्यक्रम गर्ने,
- प्रारम्भिक बाल विकास केन्द्र सञ्चालन र व्यवस्थापन गर्ने,
- पुस्तकालय, वाचनालय, सामुदायिक सिकाई केन्द्र व्यवस्थापन गर्ने,
- बालक्लब तथा बालसंजालको सञ्चालन र व्यवस्थापन गर्ने,
- वडा तहको स्वास्थ्य केन्द्र तथा उपकेन्द्रको व्यवस्थापन गर्ने,
- बालबालिकालाई वि.सि.जि., पोलियो, भिटामिन ए. को व्यवस्था गर्ने,
- पोषण कार्यक्रमको सञ्चालन गर्ने,
- वडा तहमा स्वास्थ्य जनचेतना विकास तथा स्वास्थ्य सूचना कार्यक्रमको सञ्चालन गर्ने,
- सार्वजनिक शौचालय तथा स्नान गृहको निर्माण र व्यवस्थापन गर्ने, गराउने,
- वडाभित्र खेलकुद पूर्वाधारको विकास गर्ने,
- अन्तरविद्यालय तथा बालक्लब मार्फत् खेलकुद कार्यक्रमको सञ्चालन गर्ने, गराउने,
- प्रचलित कानून बमोजिम व्यक्तिगत घटना दर्ता, अद्यावधिक तथा सोको अभिलेख संरक्षण गर्ने,
- व्यक्तिगत घटना दर्ता सम्बन्धी जनचेतना कार्यक्रम सञ्चालन गर्ने ।
- वडालाई बालमैत्री बनाउने,
- वडाभित्र आर्थिक तथा सामाजिक रूपमा पछि परेका महिला, बालबालिका, दलित, अपाङ्गता भएका व्यक्ति, ज्येष्ठ नागरिक, अल्पसंख्यक, सीमान्तकृत समुदायको अभिलेख राखी सामाजिक र आर्थिक उत्थान सम्बन्धी काम गर्ने,
- बालविवाह, महिला विरुद्धको हिंसा, छुवाछुत, देहेज तथा दाइजो, हलिया प्रथा, छाउपडी, कमलरी प्रथा, बालश्रम, मानव बेचबिखन, निरक्षरता जस्ता सामाजिक कुरीति र अन्धविश्वासको अन्त्य गर्ने, गराउने,
- सडक बालबालिकाको उद्धार र पुनर्स्थापना गर्ने गराउने,
- प्राङ्गरिक कृषि, सुरक्षित मातृत्व, विद्यार्थी भर्ना, पूर्ण खोप, खुला दिशामुक्त सरसफाई, वातावरणमैत्री तथा बालमैत्री शासनजस्ता प्रवर्द्धनात्मक कार्यहरू गर्ने, गराउने ।
- यसका साथै नेपाल सरकारले प्रमुख प्रशासकीय अधिकृतको कार्यसम्पादन सम्झौतामा समेत बालबालिकाको विभिन्न सवालका साथै बाल मैत्री स्थानीय शासनको अवलम्बन र कार्यान्वयन गर्नुपर्ने कुरा उल्लेख छ ।

घ) पन्ध्रौँ राष्ट्रिय योजना २०६६/७७-८०/८१

परिच्छेद ७ को उप-शीर्षक ७ मा बालबालिका तथा किशोरकिशोरीको विषय उल्लेख छ । पन्ध्रौँ योजनाका परिमाणान्तात्मक लक्ष्य

- ✓ पाँच वर्षमुनिका बालबालिकाको जन्मदर्ता १०० प्रतिशत पुऱ्याउने,
- ✓ कम तौल भएका बालबालिकाको प्रतिशत १५ सम्ममा भर्ने,

- ✓ मातृभाषामा पठनपाठन हुने विद्यालयको संख्या ३२४ (योजनाको शुरु वर्षमा २७०) पुर्याउने लिएको छ ।
- ✓ मातृशिशु मृत्युदर प्रतिलाख २० मा झार्ने,
- ✓ बाल मृत्युदर ८ मा झार्ने,
- ✓ माद्यामिक तह खूद भर्नादर ९५% पुर्याउने ।

पन्ध्रौं योजनाका बालबालिका सम्बन्धी कार्यनीति

- सरकारका तीनै तहमा बाल अधिकार संरक्षण तथा सम्बर्द्धन सम्बन्धी नीति, कानून, योजना तथा कार्यक्रम र मापदण्ड कार्यान्वयन भएको हुने,
- विशेष संरक्षणको आवश्यकता भएका बालबालिकाको अधिकार संरक्षण भएको हुने,
- बालबालिकाको शिक्षा, पोषण र स्वास्थ्य सम्बन्धी सेवा सुविधामा पहुँच पुगेको हुने,
- बालबालिकाविरुद्ध हुने सबै प्रकारका शारीरिक र मानसिक शोषण, हिंसा र दुर्व्यवहार उल्लेख्य रूपमा न्यूनीकरण भएको हुने,
- सरकारी निकाय, संस्था, बाबुआमा तथा संरक्षकको बालबालिका प्रतिको दायित्व अभिवृद्धि भएको हुने र
- बालबालिका खोजतलास नं. १०४ र बाल हेल्पलाइन नं. १०९८ प्रभावकारी रूपमा सञ्चालन भएको हुने ।

ड) दिगो विकास लक्ष्य, २०३०

- दिगो विकास लक्ष्यहरूमा सन् २०३० सम्ममा पूरा गर्न १७ वटा लक्ष्यहरू, १६९ वटा परिलक्ष्यहरू र २३७ वटा सूचकहरू छन् ।
- कूल लक्ष्यहरूमध्ये बालबालिकासँग प्रत्यक्ष सम्बन्धित हुने ८ वटा लक्ष्यहरू, ३५ वटा परिलक्ष्यहरू र ७६ वटा सूचकहरू छन् ।
- यसमध्ये अधिकांश शिक्षा, स्वास्थ्य, बालहिंसा, सामाजिक सुरक्षा कार्यक्रम, मानसिक वा शारीरिक सजाय, बेचबिखन पीडित र जन्मदस्ताजस्ता विषयहरू छन् ।
- जम्मा २३७ सूचकमा नेपालको सन्दर्भमा २५७ वटा थप गरी जम्मा ४९४ वटा सूचकहरू छन् ।

२.४ अधिकार र कर्तव्य सम्बन्धी केही उदाहरणहरू

अधिकार	कर्तव्य
उपयुक्त वातावरणमा गुणस्तरीय शिक्षाको उपलब्धता प्रदान गर्नु ।	नियमित र अनुशासित ढङ्गले शिक्षा आर्जन गर्नु/सिक्न खोज्नु ।

बालबालिकासँग प्रत्यक्ष सम्बन्धित विषयवस्तुमा अर्थपूर्ण र समान सहभागिता हुने अधिकार । यथार्थ र समयमा सूचना प्राप्त गर्नु ।	कसैलाई गाली नगर्नु, सही सूचना दिनु, सक्रिय सहभागी हुनु र अरु साथीहरूको विचार सुनि विचारको कदर गर्नु बालबालिकाको कर्तव्य हो ।
हरेक बालबालिका भेदभाव रहित वातावरणमा हुर्कन पाउनु ।	आफूले पनि अरुलाई भेदभाव नगर्नु, वयस्कलाई सम्मान गर्नु, सर-सल्लाह लिनु बालबालिकाको कर्तव्य हो ।
बालबालिकाले पर्याप्त समय खेलकुद तथा मनोरञ्जन र व्यक्तित्व विकासको अवसर पाउनु । निकृष्ट प्रकारका श्रमबाट सुरक्षा ।	उपलब्ध भएको समयमा परिवारका सदस्यलाई आफूले सक्ने काममा सघाउ पुर्याउनु ।
सुरक्षित जन्म तथा पहिचान	सामाजिक स्वयंसेवा तथा सेवाभाव राख्नु

३. बाल सहभागिता

बालबालिकाको जीवनमा प्रभाव पार्ने नीति निर्णयहरूमा आफ्नो कुरा सुनुवाई गर्ने र सो विचारको कदर गरिनुपर्ने, रचनात्मक कार्य, सामाजिक र सांस्कृतिक क्रियाकलाप तथा जीवनका हरेक पक्षमा विना रोकतोक र विना भेदभाव सहभागी हुन पाउने, आस्था अनुसारको धर्ममा संलग्न हुने, कुनै पनि कुराको जानकारी राख्न र अभिव्यक्त गर्न, संघ-संस्था खोल्न वा सहभागी हुन पाउने लगायतका अधिकारहरू नै बालबालिकाको सहभागिताको अधिकार हो । बालबालिकाले आफूलाई विभिन्न स्थानमा सहभागी गराउदै सिक्ने, अनुभव गर्ने, अनुभूति गर्दै यसलाई व्यवहारिक तरिकाबाट आत्मसात् गर्दै आफूलाई परिपक्व र सक्षम बनाउदै लैजानु बाल सहभागिता हो ।

विकासका लागि बनाईएका योजनामा पनि बालबालिकाको आवाज राख्न र बालबालिकालाई सुहाउने राष्ट्र बनाउन पनि उनीहरूको सहभागिता महत्त्वपूर्ण पक्ष हो ।

नेपालको संविधानको मौलिक हकको धारा ३९ को उपधारा ३ अनुसार कुनै पनि बालबालिकालाई बाल सहभागिताको हक हुनेछ भन्ने कुरा उल्लेख समेत गरिएको छ ।

३.१ अर्थपूर्ण बाल सहभागिता

अर्थपूर्ण बाल सहभागिता बाल अधिकार महासन्धि, १९८९ को अभिन्न अङ्ग हो। महासन्धिको धारा १२ मा हरेक बालबालिकाले आफ्नो भावना र विचार राख्ने र त्यसको कदर गर्ने विषयलाई जोड दिएको छ। त्यसैगरी बाल अधिकार सम्बन्धी अन्तर्राष्ट्रिय महासन्धिको धारा ५, १३, १४, १५, १६, १७ र ३१ ले पनि बालबालिकाको सहभागितालाई सुनिश्चित गरेको छ।

अर्थपूर्ण बाल सहभागितालाई व्यक्ति, संस्था आदिले फरक-फरक किसिमले बुझ्ने गरेको र अभ्यास गर्ने गरेको साथै सहभागितालाई नाम मात्रको र देखाउनका लागिमात्र बालबालिकालाई संलग्न गराउने गरेको हुँदा सन् २००९ मा बाल अधिकार समितिले अर्थपूर्ण बाल सहभागिताका लागि न्यूनतम मापदण्ड अधि सारेको थियो। जुन निम्न अनुसार छन् :

- १. सुसूचित र पारदर्शिता :** बालबालिकालाई सहभागी गराउने क्रममा जुन विषयमा सहभागी गराउन लागिएको हो सो विषयमा पहिले नै पूर्णरूपमा जानकारी दिनुपर्छ। यसरी जानकारी दिँदा ढिलो नगरी समयमै दिनुपर्छ।
- २. स्वयंसेवी :** कुनै पनि विचार व्यक्त गर्न, सहभागी हुन बालबालिकालाई दबाव दिन पाइदैन। सहभागिताको नाममा उसको गोपनीयता हनन् हुने गरी बोलका लागि करबल प्रयोग गर्न पाइदैन।
- ३. सम्मानपूर्ण :** कुनैपनि बालबालिकाले व्यक्त गरेका विचारलाई सम्मान गर्नुपर्दछ। यसको अर्थ बालबालिकाले भनेका गलत कुरालाई पनि आत्मसात् गर्नुपर्छ भन्ने होइन तर गलत नै भएपनि विचार भने व्यक्त गर्न दिनुपर्छ।
- ४. समावेशी :** बालक्लव वा बालबालिका सम्बन्धी कार्यक्रममा कुनै समूह वा समुदायका मात्र नभई सबै किसिमका बालबालिकालाई समावेशी तरिकाले सहभागी गराउनुपर्छ।
- ५. तालिम दिएर सहयोग गर्ने :** बालबालिकासँग काम गर्ने व्यक्तिलाई कसरी बालबालिकाको अर्थपूर्ण सहभागिता गराउने भन्ने बारेमा क्षमता अभिवृद्धि गर्नुपर्ने हुन्छ। यसरी तालिम नपाएका, अर्थपूर्ण बाल सहभागिताको मापदण्डबारे थाहा नभएका व्यक्तिहरूबाट अर्थपूर्ण बाल सहभागिताको अभ्यास हुँदैन। त्यसैगरी बालबालिकालाई पनि कसरी आफ्नो विचारहरू प्रस्तुत गर्ने, अर्थपूर्ण बाल सहभागिताका मापदण्डहरू के हुन् ? भन्ने जस्ता विषयमा क्षमता अभिवृद्धि गरिनुपर्दछ।
- ६. जोखिम र सुरक्षा बारे संवेदनशील :** सहभागितासँगसँगै बालबालिकाले स्वतन्त्रपूर्वक र निर्धक्कसँग विचार व्यक्त गर्नसक्ने वातावरणको निर्माण गर्नुपर्ने आवश्यक हुन्छ। उनीहरू आफूलाई डर लाग्ने, अप्ठेरो महशुस हुने, असुरक्षित महशुस गरेको अवस्थामा आफ्ना विचारहरू व्यक्त गर्न सक्दैनन्।
- ७. जवाफदेही :** बालबालिकासँग विचार लिइसकेपछि सो विचारको प्रयोग कसरी हुन्छ ? कहाँ-कहाँ हुन्छ ? सम्पूर्ण विचार सम्बोधन गर्न सकिन्छ की सकिदैन भन्ने जस्ता विषयमा बालबालिकालाई जानकारी गराउनु वयस्कको दायित्व हो।

८. बालमैत्री : जहाँ बालबालिका रमाइलो मान्छन्, त्यहीँ उनीहरू निर्धक्कसँग आफ्ना विचार राख्न सक्छन् । त्यसका लागि हाम्रो तरिका, विधि, प्रक्रिया, व्यवहार शासन प्रणाली सबै बालमैत्री हुनुपर्छ ।

९. सम्बन्धित : बाल सहभागिता भनेको हरेक विषयमा बालबालिकालाई सहभागी गराउनु नभई उनीहरूसँग सम्बन्धित विषयमा मात्र उनीहरूलाई सहभागी गराउने हो ।

3.2 बाल सहभागिता कहाँ-कहाँ हुन्छ ?

- योजना तर्जुमा समिति
- बालमैत्री स्थानीय शासन गाउँ/नगर समिति
- वस्ति स्तरको योजना तर्जुमा प्रक्रिया
- बाल भेला
- बालक्लब र बाल संजाल
- गाउँ/नगर सभा
- समुदायको समिति
- वडा समिति
- विद्यालय व्यवस्थापन समिति
- स्वास्थ्य व्यवस्थापन समिति
- बालबालिकासँग प्रत्यक्ष सरोकार राख्ने अन्य क्षेत्रहरू ।

४. बालमैत्री स्थानीय शासन अवधारणा

४.१ बालमैत्री

बालबालिकालाई मित्रवत वा मैत्रीपूर्ण व्यवहार गर्नु नै बालमैत्री हो । अर्को अर्थमा भन्नु पर्दा बालमैत्री भन्नाले बालबालिकालाई मनपर्ने, उनीहरूलाई सहज, रमाइला र सुरक्षित लाग्ने तथा बाल अधिकार हनन् नहुने व्यवहार वा वातावरण भन्ने बुझिन्छ । जस्तै: विद्यालयमा बालबालिका अनुकूल वातावरण हुनु, शिक्षकले बालबालिकालाई साथी भैँ व्यवहार गर्नु, घरमा अभिभावकले बालबालिकालाई राम्रो व्यवहार गर्नु आदि । यस्तै बालबालिकाको लिङ्ग, जाति भाषा धर्म आदि आधारमा भेदभाव नगर्नु बालबालिका सम्बन्धी विषयमा बालबालिकाका विचारहरू सुन्नु र कदर गर्ने वातावरणलाई बालमैत्री भनिन्छ ।

४.२ शासन

शासन परिभाषा यहि नै हुन्छ, भन्ने नभए तापनि यो सबैतिर हुन्छ । शासन असल वा खराब पनि हुनसक्छ । शासन असल भए सु-शासन अर्थात् असल शासन हुन्छ भने खराब भएको शासन कु-शासन हो जसलाई निरंकुश शासन पनि भनिन्छ । शासन हुनका लागि योजना, बजेट(रकम) नीति, नियम र कार्यक्रम (काम) विभिन्न पद र संरचना आवश्यक हुन्छ । शासन तपाईं हाम्रो घरमा पनि हुन्छ जहाँ हजुरबुवा, हजुरआमा, आमाबुवा, दाइ, दिदी, भाइ, आदि भन्ने पद हुन्छ, घर सञ्चालन गर्ने योजना हुन्छ, भने काम र घर सञ्चालनका लागि पैसा पनि हुनुपर्दछ । यस्तै विद्यालय, विभिन्न समूह, संस्थाहरूमा पनि शासन हुन्छ । अर्को

शब्दमा भन्नुपर्दा शासन भनेको कुनैपनि काम वा जिम्मेवारीलाई व्यवस्थित ढङ्गले सञ्चालन गर्नु हो । यसका लागि नियमहरू बनाउने, बनेका नियमहरू पालना भयो की भएन हेर्ने अनुगमन गर्ने, काम गर्नको लागि योजना बनाउने तथा सम्बन्धित सबै व्यक्ति वा पक्षहरूको कुरा सुनेर कार्यसम्पादन गर्नु नै शासन हो । शासन हुनका लागि विशेषतः सङ्गठन, संरचना, पद, योजना, नीति नियम र बजेटहरू आवश्यक हुने गर्दछ । शासन राज्यका तिनै तहका संरचनामा मात्र हैन घरपरिवार, समुदाय, बालक्लबमा पनि हुन्छ ।

४.३ बालमैत्री स्थानीय शासन

हाम्रो वरपर अर्थात स्थानीय तहमा भएका सबै प्रकारका संरचनाहरू कार्यालय, समुदाय, विद्यालय, परिवार र त्यहाँ हुने मानिसहरू शिक्षण स्वयंसेवक बुबाआमा सबैको व्यवहार बालबालिकाप्रति संवेदनशील भएको हुन्छ । बालबालिकाको आवाजको सुनुवाई हुने, बालबालिकाको पहुँचमा सबै संरचनामा हुने तथा बाल अधिकारको सुनिश्चितता भएको शासन व्यवस्थालाई बालमैत्री शासन भएको मानिन्छ । स्थानीय सरकारको माध्यमबाट हाम्रो गाउँ टोल छिमेक सबै स्थानहरूमा बालबालिकालाई मैत्रीपूर्ण व्यवहार गर्ने गाउँघरमा हुने कार्यक्रम छलफल योजना निर्माणमा बालबालिकाको अधिकारका क्षेत्रहरू वाचन पाउने अधिकार, विकासको अधिकार, संरक्षणको अधिकार र सहभागिताको अधिकारलाई केन्द्रबिन्दुमा राखेर सञ्चालन गरिने शासन पद्धति नै बालमैत्री स्थानीय शासन हो । त्यस्तै बालमैत्री स्थानीय शासन भन्नाले स्थानीय स्तरमा भएका भौतिक संरचना स्थानीय स्तरमा बन्ने योजना कार्यक्रम नीति र विनियोजन हुने बजेट सबैले बालबालिकालाई विशेष ध्यानमा राखी गरिने कार्य प्रक्रिया हो । यस अन्तर्गत बाल अधिकारको सुनिश्चितता स्थानीय तहको नेतृत्वमा हुने गर्दछ भने त्यस्तो अवस्थालाई बालमैत्री स्थानीय शासन भएको मान्न सकिन्छ ।

बालमैत्री स्थानीय शासन राष्ट्रिय रणनीतिका अनुसार “बाल बचाउ, बाल संरक्षण, बाल विकास र अर्थपूर्ण बाल सहभागिताजस्ता बाल अधिकारका सवाललाई स्थानीय तहको नीति, संरचना, प्रणाली, कार्य प्रक्रिया र व्यवहारमा संस्थागत गर्ने शासकीय पद्धति नै बालमैत्री स्थानीय शासन हो ।”

बाल अधिकार महासन्धि अन्तर्गतका बालबालिकाका अधिकारहरू अझ विशेषगरी बाल अधिकारका मुलभूत चार क्षेत्रहरू बचाउ, विकास, संरक्षण र सहभागिता जस्ता सवालहरूलाई स्थानीय तहको नीति, संरचना, प्रणाली, कार्यप्रक्रिया र व्यवहारमा संस्थागत गर्ने शासकीय पद्धतिलाई नै बालमैत्री स्थानीय शासन भनिएको हो । यस पद्धतिले बालबालिकाको अर्थपूर्ण सहभागितामा उनीहरूकै निमित्त अनुकूल हुने गरी योजना तर्जुमा, बजेट विनियोजन, गाउँ तथा नगर सभाबाट यस्ता योजना तथा बजेट स्वीकृत, स्वीकृत योजनाको कार्यान्वयन तथा अनुगमन र मूल्याङ्कन गर्न सघाउँदछ ।

४.८ बालमैत्री स्थानीय शासनको विकासक्रम (मुख्य घटनाहरू)

क्र.स.	मिति	घटना
१.	२०४७	बाल अधिकार महासन्धि १९८९ को अनुमोदन
२.	ऐन २०४८ र नियमावली २०५१	बालबालिका सम्बन्धी ऐन, २०४८ र नियमावली २०५१
३.	२०५५	स्थानीय स्वायत्त शासन ऐन, २०५५
४.	२०५७/५८-२०६७/६८	सामाजिक परिचालन र बालमैत्री स्थानीय शासनको अवधारणाको विकास
५.	ऐन २०५६ र नियमावली २०६२	बालश्रम (निषेध र नियमित गर्ने) ऐन, २०५६ र यसको नियमावली, २०६२
६.	२०५७/५८ वाट	महिला र बालबालिकाका लागि विकेन्द्रित कार्यक्रम (डकाउ)
७.	२०६१	बालबालिका सम्बन्धी दश वर्षे राष्ट्रिय कार्ययोजना, २०६१
८.	२०६३	नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३
९.	२०६५/६६	बालमैत्री स्थानीय शासन समिति गठन
१०.	२०६५/६६	बालबालिका लक्षित बजेट
११.	२०६६	नमुनाका रूपमा ५ वटा जिल्लामा बालमैत्री अवधारणाको सुरुवात
१२.	२०६७	बालमैत्रीको पहिलो तालीम
१३.	२०६७/६८	योजना तर्जुमा प्रक्रियामा अर्थपूर्ण बाल सहभागिताको सुरुवात
१४.	तेह्रौं योजना	तेह्रौं योजनामा बालमैत्रीको विषय समावेश
१५.	२०७१/७२	स्थानीय निकायको योजना तर्जुमा प्रक्रियामा बाल भेला संस्थागत भएको
१६.	२०६७	गाउँ विकास समिति तथा जिल्ला विकास समिति अनुदान सञ्चालन कार्यविधि, २०६७
१७.	२०६८	बालमैत्री स्थानीय शासन राष्ट्रिय राणनीति, २०६८ र यसको कार्यान्वयन कार्यविधि
१८.	२०६९	स्थानीय निकाय स्रोत परिचालन तथा व्यवस्थापन कार्यविधि २०६९

२०.	२०६९	बालबालिका सम्बन्धी राष्ट्रिय नीति, २०६९
२१.	२०७०	बालमैत्री स्थानीय शासन घोषणा कार्यविधि, २०७०
२२.	सन् २०१५	सहश्राब्दी विकास लक्ष्य सन्, २००० र दिगो विकास लक्ष्य सन्, २०१५
२३.	गा.वि.स. २०७१ र नगरपालिका, २०७२	बालमैत्री गा.वि.स. घोषणा (२०७१ सालमा तत्कालीन नवलपरासीको प्रगतीनगर गा.वि.स.) र सुनवल नगरपालिका बालमैत्री नगर घोषणा, २०७२
२४.	२०७२	नेपालको संविधान
२५.	२०७४	स्थानीय सरकार सञ्चालन ऐन, २०७४
२६.	२०७५	बालबालिका सम्बन्धी ऐन, २०७५
२७.	२०७८	बालमैत्री स्थानीय शासन कार्यन्वयन निर्देशिका, २०७८

५. बालमैत्री स्थानीय शासनको लक्ष्य र उद्देश्य

५.१ लक्ष्य

बालमैत्री स्थानीय शासनको सुनिश्चितताबाट बाल अधिकार प्राप्त भै बालबालिकाका लागि आवश्यक सेवाको उपलब्धता र गुणस्तरमा उल्लेखनीय सुधार गरी सेवाको सुनिश्चितता प्रदान गर्नु नै बालमैत्री स्थानीय शासनको लक्ष्य हो। बालमैत्री स्थानीय शासन कार्यन्वयन निर्देशिका, २०७८ ले नेपाललाई वि.सं. २०८७ सम्म बालमैत्री बानाउने लक्ष्य लिएको छ।

५.२ बालमैत्री स्थानीय शासनको उद्देश्य

- (१) बालबालिका सुरक्षित भई वाचन पाउने हकको प्रवर्द्धन गर्ने,
- (२) बालबालिकाको संरक्षण सम्बन्धी हकको प्रवर्द्धन गर्ने,
- (३) बालबालिकाको विकास सम्बन्धी हकको प्रवर्द्धन गर्ने,
- (४) बालबालिकाको लागि आधारभूत सेवा प्रवाह,
- (५) योजना तर्जुमा सम्बन्धी निर्णय प्रक्रियामा अर्थपूर्ण सहभागिता तथा उनीहरूको आवाजको सुनुवाई गर्ने र
- (६) निर्माण हुने भौतिक संरचना बालमैत्री बनाउनु।

५.३ बालमैत्री स्थानीय शासनको औचित्य

- स्थानीय तहको आवधिक तथा वार्षिक योजनामा बालबालिकाको सवाललाई समेट्नु,
- बालबालिका सम्बन्धी नीति तथा कार्यक्रममा अन्तर सरकार समन्वय स्थापित गर्न,
- निर्माण हुने पूर्वाधार तथा संरचनालाई बालमैत्री बनाउनु,
- विपद तथा जोखिममा बालबालिकालाई प्राथमिकतामा राख्नु,
- संस्थागत क्षमता र मानवीय संसाधन तयार गर्न,

- सरकारी तथा गैर सरकारी निकायबीच समन्वय गर्दै बाल अधिकार र बालमैत्री अवधारणालाई प्रवर्द्धन गर्न ।
- नेपालले प्रतिवद्धता गरेको, अवलम्बन गरेको कानूनी व्यवस्था अनुसार बालबालिकामा सेवा प्रवाह सुनिश्चितता गर्न ।

६. बालमैत्री स्थानीय शासनको आवश्यकता

नेपालको शासकीय पद्धति र सेवा प्रवाहका सम्बन्धमा बालबालिकाका सवालहरू सम्बोधन गर्न आवश्यक ठानी विगत लामो समयदेखि नेपालमा बालबालिकाको अधिकारलाई प्रत्याभूत गराउन तथा बालमैत्री स्थानीय शासन प्रवर्द्धन गर्न सरकारी तथा गैरसरकारी क्षेत्रबाट विभिन्न कार्यक्रमहरू सञ्चालन भएका थिए । यस्ता कार्यक्रमलाई निरन्तरता दिदै हालको परिवर्तित सन्दर्भ र नेपालको संविधानको अनुरूप राष्ट्रका सबै स्थानीय तहमा सञ्चालन हुने कार्यक्रम तथा गतिविधिहरू

बीच एकरूपता कायम गरी बालबालिकाको सर्वाङ्गीण विकास गर्न अत्यावश्यक छ । तसर्थ स्थानीय सरकारको शासन प्रक्रियामा बालबालिकाको अधिकार सम्बन्धी सवाललाई समावेशी सिद्धान्तको आधारमा मूलप्रवाहीकरण गर्नका लागि बालमैत्री स्थानीय शासनको आवश्यकता छ ।

७. बालमैत्री स्थानीय शासन सञ्चालनको संस्थागत व्यवस्था

क) बालमैत्री स्थानीय शासन गाँउ/नगर समिति:

बालमैत्री स्थानीय शासन गाँउ/नगर समिति:

(१) अध्यक्ष/प्रमुख, गाँउ/नगरपालिका	-अध्यक्ष
(२) उपाध्यक्ष/उप प्रमुख, गाँउ/नगरपालिका	-उपाध्यक्ष
(३) प्रमुख प्रशासकीय अधिकृत	-सदस्य
(४) वडा अध्यक्ष (सबै)	
(५) गाउँ/नगर कार्यपालिका (सबै)	
(६) महाशाखा/शाखा प्रमुखहरू (स्वास्थ्य, शिक्षा, महिला तथा बालबालिका,	

- खानेपानी तथा सरसफाइ, गैर सरकारी संस्था समन्वय)
- (७) महिला/बालबालिकाको क्षेत्रमा कामगर्ने स्थानीय गैर सरकारीमध्येबाट अध्यक्ष वा प्रमुखले मनोनयन गरेको एक महिला सहित २ जना -सदस्य
- (८) स्थानीय विद्यालय र स्वास्थ्य व्यवस्थापन समितिहरू मध्येबाट अध्यक्ष वा प्रमुखले मनोनयन गरेको प्रतिनिधि (१/१ जना) -सदस्य
- (९) गाउँ/नगरपालिकामा कार्यरत महिला शिक्षिका वा महिला स्वास्थ्य स्वयंसेविका मध्येबाट अध्यक्ष वा प्रमुखले मनोनयन गरेको प्रतिनिधि (१ जना) -सदस्य
- (१०) गाउँ/नगरपालिकास्तरीय बाल सञ्जालका प्रतिनिधि २ जना (कम्तिमा १ जना बालिका समेत) -सदस्य
- (११) महिला तथा बालबालिकाको क्षेत्रमा काम गर्ने स्थानीय समुदायिक संस्था वा समूह मध्येबाट अध्यक्ष वा प्रमुखले मनोनयन गरेको प्रतिनिधि (१ जना) -सदस्य
- (१०) गाउँ/नगरपालिका क्षेत्रमा रहेका प्रहरी कार्यालय प्रमुख (१ जना) - सदस्य
- (११) सामाजिक शाखा/महाशाखा प्रमुख -सदस्य-सचिव

ख) बालमैत्री स्थानीय शासन वडा समिति :

वडास्तरमा बालमैत्री स्थानीय शासन सञ्चालन गर्नका लागि देहाय बमोजिमको बालमैत्री स्थानीय शासन वडा समिति रहनेछ :

- (१) वडा अध्यक्ष -अध्यक्ष
- (२) वडा समिति सदस्य (सबै) -सदस्य
- (३) स्थानीय स्वास्थ्य संस्थाका प्रमुख (१ जना) -सदस्य
- (४) महिला र बालबालिकाको क्षेत्रमा कार्यरत स्थानीय गैरसरकारी संघसंस्था वा सामुदायिक संस्था वा टोल विकास संस्था मध्येबाट वडा अध्यक्षले मनोनयन गरेको प्रतिनिधि (२ जना) -सदस्य
- (५) वडामा रहेका विद्यालय वा स्वास्थ्य व्यवस्थापन समिति मध्येबाट वडा अध्यक्षले मनोनयन गरेको प्रतिनिधि (३ जना) -सदस्य
- (६) वडामा कार्यरत महिला स्वास्थ्य स्वयंसेविका -सदस्य
- (७) वडास्तरीय बाल संजालका प्रतिनिधि २ जना (कम्तिमा १ जना बालिका) -सदस्य
- (८) वडा सचिव -सदस्य-सचिव

ग) बालमैत्री स्थानीय शासन समुदायस्तरीय समिति

- (१) वडा समितिले तोकेको वडा सदस्य -अध्यक्ष
- (२) गाउँ/नगर पालिका वडा समितिमा सूचिकृत टोल विकास संस्था/सामुदायिक संस्था/आमा समूहका अध्यक्षहरू -सदस्य
- (३) स्थानीय विद्यालय र स्वास्थ्य संस्थाका प्रतिनिधिहरू -सदस्य
- (४) समुदायमा रहेका बाल समूहका अध्यक्षहरू -सदस्य

८. बालमैत्री स्थानीय शासनको अवलम्बन

बालमैत्री वातावरण निर्माण गरी बालमैत्री स्थानीय शासन प्रत्याभूत गराउने पहिलो जिम्मेवारी सम्बन्धित वडा र स्थानीय सरकारको हुन्छ । कुनैपनि कुराको अवलम्बन गर्ने पहिलो आधार ईच्छाशक्ति र प्रतिबद्धता नै हो । यद्यपी बालमैत्री स्थानीय शासनको अवलम्बन गर्न सर्वप्रथम स्थानीय स्तरमा रहेर कार्यगर्ने साभेदार संघ-संस्थाहरू बालक्लबका पूर्व सदस्यहरू अभियान्ता, शिक्षक, बुद्धिजीवी, स्वास्थ्यकर्मी, राजनीतिक दल, महिला समूह, उद्योग, व्यापारीलाई बालमैत्री स्थानीय शासनका विषयमा बुझाउनु जरुरी छ किनभने बालमैत्री घोषणा र निरन्तरता सिमित क्षेत्रबाट मात्र सम्भव छैन ।

सरोकारवालाहरूको अभिमूखीकरण गरी सामूहिक प्रतिबद्धता व्यक्त गर्न लगाउनु पर्दछ । ताकि कामगर्ने सिलसिलामा कुनै बाधा वा कठिनाई उत्पन्न नहोस् । प्रतिबद्धतासँगसँगै बालमैत्री स्थानीय शासनको प्रवर्द्धन गर्ने ठोस कार्ययोजना तर्जुमा गर्नुपर्दछ । बालमैत्री स्थानीय शासनको प्रत्याभूत गराउने पहिलो दायित्व स्थानीय सरकारको हुने भएकाले आफ्नो पूँजीगत बजेटबाट बालमैत्री स्थानीय शासनका सूचक सहितको आवधिक र वार्षिक योजनाले परिलक्षित गरेको बालमैत्री स्थानीय शासन सम्बन्धी प्रक्रिया र सूचक प्राप्तिको सुनिश्चित गर्नेगरी आवश्यक रकम विनियोजन सहितको लगानी योजना तर्जुमा गर्नुपर्दछ । जसले गर्दा काम गर्दै जाँदा श्रोत-साधनको अभावमा काम नरोकियोस् र श्रोतको सदुपयोग गर्न सकियोस् ।

बालमैत्री स्थानीय शासन गाउँ/नगर समिति मार्फत बालमैत्री शासनका न्यूनतमसेवा सूचकहरूको निर्धारण र स्थानीयकरण गर्नुपर्छ ।

बालमैत्री स्थानीय शासन कार्यान्वयन निर्देशिका, २०७८ बमोजिम बालमैत्री स्थानीय शासनका ५१ वटा सूचकहरू निर्धारण गरिएको छ । बालमैत्री स्थानीय शासनको प्रवर्द्धन, विकास र विस्तारकालागि पालिकामा बालमैत्री इकाई/शाखा बनाउने वा सम्पर्क बिन्दु तोक्ने कार्य गर्नु पर्दछ । महत्त्वपूर्ण निर्णय पारित गर्ने स्थान भनेको गाउँ/नगर सभा नै हो तसर्थ बालमैत्री स्थानीय शासनको अवलम्बन गर्ने निर्णय सभाबाट पारित भएसँगै बालमैत्री स्थानीय शासनको अवलम्बन हुन्छ ।

९. बालमैत्री स्थानीय शासन कार्यान्वयनका चरण

बालमैत्री स्थानीय शासन कार्यान्वयन एकैपटक र पर्याप्त श्रोत साधन हुँदैनमा मात्र हुने विषय होईन यसका लागि निरन्तर र नियमित रूपमा काम गर्नुपर्ने हुन्छ । बालमैत्री स्थानीय शासन कार्यान्वयनका लागि ५ चरण पुरा गर्नुपर्ने हुन्छ ।

क) पूर्वतयारी चरण

- कार्यपालिकाबाट आफ्नो गाउँपालिका/नगरपालिकालाई बालमैत्री स्थानीय शासन कार्यान्वयन गर्ने निर्णय गर्ने,

- बालमैत्री स्थानीय शासनको अवधारणा सम्बन्धी गाउँपालिका/नगर समितिका पदाधिकारी र अन्य सरोकारवालालाई अभिमूखीकरण .
- कार्यपालिका र बालमैत्री स्थानीय शासन गाउँ/नगर स्तरीय समितिबाट लिखित प्रतिबद्धता गर्ने ।
- बालमैत्री स्थानीय शासनको अवधारण र विद्यमान अवस्था सम्बन्धी कार्यान्वयन निर्देशिकाको सूचकमा आधारित भई गाउँपालिका/नगरपालिकाको वस्तुगत विवरण (प्रोफाइल) तयार गरी प्रकाशन गर्ने ।
- बालमैत्री स्थानीय शासनको सूचकको स्थानीयकरण गर्ने ।
- बालमैत्री स्थानीय शासन कार्यान्वयन गर्न आवश्यक नीति/रणनीति/कार्यविधि र आचारसंहिता तर्जुमा गर्ने ।

ख) तयारी चरण:

- नगरपालिका/गाउँपालिकामा बालमैत्री स्थानीय शासन महाशाखा/शाखा/इकाईको संस्थागत प्रबन्ध (बालमैत्री स्थानीय शासन सम्पर्क शाखा र सम्पर्क व्यक्ति तोक्ने, जिम्मेवारी प्रदान गर्ने) गर्ने ।
- बालमैत्री स्थानीय शासन अवलम्बन गर्ने वडा छनौट ।
- बालबालिकाको क्षेत्रमा काम गर्ने सरकारी तथा गैरसरकारी निकायबाट बालमैत्री स्थानीय शासन कार्यान्वयनका लागि स्रोत सहितको प्रतिबद्धता प्राप्त गर्ने ।
- बालमैत्री स्थानीय शासन कार्यान्वयनका लागि लगानी योजना तयार पार्ने ।
- बालकोष सञ्चालन कार्यविधि स्वीकृति, बालकोष स्थापना र सञ्चालन गर्ने ।
- बालमैत्री स्थानीय शासन कार्यान्वयन गर्ने वडामा आवश्यकता अनुसार बालक्लब, बालक्लब सञ्जाल, टोल विकास संस्था/समुदायमा आधारित संस्थाको स्थापना र परिचान गर्ने ।

ग) नीति योजना तर्जुमा र कार्यान्वयनको चरण

- लगानी योजनामा आधारित भई बालमैत्री स्थानीय शासनका सूचकहरू प्राप्त गर्न क्षेत्रगत क्रियाकलापहरू गर्ने ।
- छनौट भएका क्षेत्रगत क्रियाकलापहरूका लागि आवश्यक बजेटको विनियोजन गर्ने ।
- साभेदार र सरोकारवालाहरूको सञ्जाल निर्माण, समन्वय र सहकार्य गर्ने ।
- स्वीकृत वार्षिक क्रियाकलापहरूको कार्ययोजना बनाई कार्यान्वयन गर्ने ।
- बालमैत्री स्थानीय शासनको सूचक अनुसारको नतीजा प्राप्तिको सुनिश्चितता गर्ने ।

घ) अनुगमन मूल्याङ्कन र प्रतिवेदन चरण

- वडा समिति गाउँ/नगर समितिबाट सूचक प्राप्त भएको अवस्थामा सरोकारवालाहरू समेतको सहभागितामा अनुगमन समीक्षा गरी प्रतिवेदन तयारी गर्ने ।
- बालमैत्री स्थानीय शासनका सूचकका आधारमा स्थितिपत्र तयारी र सार्वजनिकीकरण गर्ने ।

- बालमैत्री स्थानीय शासनको घोषणाका लागि तोकिएको निकायबाट अनुगमन गर्ने ।
- वडा/स्थानीय तहबाट सूचक पुरा भएको प्रमाणित गर्ने ।
- बालमैत्री वडा/तह घोषणाका लागि तोकिएको निकायबाट अनुमति प्राप्त गर्ने ।

ड) बालमैत्री वडा/गाउँपालिका/नगरपालिका घोषणा र दिगोपनाको चरण

- बालमैत्री वडा/गाउँपालिका/नगरपालिका घोषणा पश्चातको रणनीतिक योजना तर्जुमा गर्ने,
- बालमैत्री वडा घोषणा गर्न कार्यपालिका र नगरपालिका/गाउँपालिका घोषणा गर्न सम्बन्धित गाउँ/नगर सभाको निर्णय,
- बालमैत्री वडा/गाउँ/नगरको घोषणा,
- बालमैत्री वडा/गाउँपालिका/नगरपालिका घोषणा पश्चातको रणनीतिक योजना कार्यान्वयन
- वार्षिक रूपमा प्रतिवेदन तयारी र प्रकाशन,
- बालमैत्री स्थानीय शासनका सूचकहरूको दिगोपनाको सुनिश्चितता ।

१०. बालमैत्री स्थानीय तह घोषणा

बालमैत्री स्थानीय शासन अवलम्बन गरेको स्थानीय तहको सभाले आफ्नो नगर/गाउँपालिका र वडालाई बालमैत्री स्थानीय तह/वडाका रूपमा घोषणा गर्ने व्यवस्था छ तर यसरी बालमैत्री स्थानीय शासन घोषणा गर्नुपूर्व सम्बन्धित स्थानीय तहको सभाले निर्धारण गरेको सूचक मध्ये न्यूनतम ८० प्रतिशत अङ्क हासिल गरेको हुनुपर्नेछ । त्यस्तै गरी सूचक निर्धारण गर्दा सम्बन्धित स्थानीय तहको आर्वाधिक तथा वार्षिक योजनामा स्थानीय अवस्था अनुसार बालश्रम, बाल हिंसा, बाल विवाह, बाल शोषण तथा एचआईभि एडस न्यूनीकरण सम्बन्धी कार्यक्रम समावेश गरेको हुनुपर्दछ ।

यसका अलावा स्थानीय अवस्थामा आधारित भै कमलरी, छाउपडी, भुमा तथा देउकी प्रथा जस्ता सामाजिक हानिकारक अभ्यासहरूको अन्त्य गर्ने कार्यक्रम समेत समावेश गरिएको हुनु पर्दछ । निर्धारित सूचक पुरा भए नभएको सम्बन्धमा प्रदेश मन्त्रालय र सम्बन्धित जिल्ला समन्वय समितिले अनुगमन गर्ने व्यवस्था मिलाउनु पर्दछ । निर्धारित सूचक प्राप्त भए नभएको सम्बन्धमा सर्म्पक प्रदेश सर्म्पक मन्त्रालय र सम्बन्धित जिल्ला समन्वय समितिले अनुगमन गर्दा निर्धारित सूचकहरू प्राप्त भएको प्रमाणित भएमा त्यस्ता स्थानीय तहलाई बालमैत्री स्थानीय तह घोषणा गर्न सकिने छ ।

११. बालमैत्री स्थानीय शासनका सूचकहरू

सूचक भन्नाले कुनैपनि कुराको मापन गर्ने आधार हो । बालमैत्री स्थानीय शासन राष्ट्रिय रणनीति, २०६८ अनुसार बालमैत्री स्थानीय शासनका ३९ वटा सूचकहरू रहेकोमा बालमैत्री स्थानीय शासन कार्यान्वयन निर्देशिका, २०७८ ले केहि सूचकहरू समयानुकूल थप र केहि संशोधन गरी ५१ सूचकहरू समेटेको छ । बालमैत्री स्थानीय शासनको अवलम्बन गर्ने स्थानीय तहहरूले उल्लिखित सूचकहरूलाई आफ्नो नीति, योजना तथा कार्यक्रममा समावेश गरी सञ्चालन गर्नुपर्दछ । राष्ट्रिय रणनीति, २०६८ र तत्पश्चातको बालमैत्री स्थानीय शासन कार्यान्वयन निर्देशिका, २०७८ को मूल मर्ममा प्रभाव नपर्नेगरी सम्बन्धित गाउँपालिका वा नगरपालिकाले स्थानीय स्तरमा उपलब्ध स्रोत, साधन, अवसर र क्षमताको आधारमा सूचकहरू थप गर्न तथा स्थानीयकरण गरी लागू गर्न सक्छन् । बालमैत्री स्थानीय शासनका सूचकहरूलाई बाल अधिकारका ४ क्षेत्रहरू (बाल बचाउ, बाल संरक्षण, बाल विकास, बाल सहभागिता र संस्थागत विकासका आधारमा समावेश गरिएको छ । बालमैत्री स्थानीय शासन कार्यान्वयन निर्देशिका, २०७८ का अनुसार बालमैत्री स्थानीय शासनका सूचकहरू निम्नानुसार छन् ।

क्र.स.	बालमैत्री स्थानीय शासनका न्यूनतम सेवा सूचकहरू	घोषणाको लागि आवश्यक अङ्क
बाल बचाउ		
१.	गर्भवती महिलाहरूले कम्तिमा प्रसूति पूर्व चारपटक र प्रसूति पश्चात आमा र नवजात शिशुको कम्तिमा ३ पटक स्वास्थ्य जाँच गराएको हुनेछन् ।	९५
२.	गर्भवती महिलाले टिट्टी विरुद्धको २ वटा खोप लगाएका हुनेछन् ।	९५
३.	गर्भवती तथा सुत्केरी आमाहरूले आईरन चक्की (जम्मा २२५ वटा) खाएको ।	९५
४.	गर्भवती आमाले दक्ष स्वास्थ्यकर्मीबाट सुत्केरी गराएका हुनेछन् ।	८०
५.	६ महिनासम्मको शिशुलाई आमाले अनिवार्यरूपमा पूर्ण स्तनपान गराएको हुनेछन् ।	८०
६.	६ महिना देखि ५ वर्षसम्मका बालबालिकाले वर्षको २ पटक भिटामिन ए क्याप्सुल खाएको हुनेछन् ।	१००
७.	एक वर्षभित्रका प्रत्येक बालबालिकाले नेपाल सरकारले तोकेका सबै र पूर्ण खोप प्राप्तगरी पूर्ण खोपयुक्त घोषणा भएको हुनेछ ।	१००

८.	एच्आईभी संक्रमित आमाबाट जन्मिएका बालबालिकाले ARV Prophylaxis पाएको हुनेछन् ।	१००
९.	सबै घरपरिवारले आयोडिनयुक्त नुनको प्रयोग गरेका हुनेछन् ।	१००
१०.	कमतौल, पुड्को र ख्याउटेपन हुने पाँचवर्ष मुनिका बालबालिकाको संख्यामा कमी आएको हुनेछ ।	८०
११.	अति कडा कुपोषण भएका बालबालिकाको संख्या शून्य भएको हुनेछ ।	१००
१२.	सबै घरघुरीमा आधारभूत तहको खानेपानीको सुविधा उपलब्ध भएको हुनेछ ।	१००
१३.	चर्पी गएपछि, बालबालिकाको दिसा धोए पछि, र खाना खानु/खुवाउनु अगाडि साबुन पानीले हात धुने परिपाटीको विकास भएको हुनेछ ।	१००
१४.	प्रत्येक घरपरिवारले शौचालयको प्रयोग भएको तथा खुल्ला दिसामुक्त घोषणा भएको हुनेछ ।	१००
बाल संरक्षण		
१५.	५ वर्ष मुनीका सबै बालबालिकाको जन्म दर्ता भएको हुनेछ ।	१००
१६.	निकृष्ट प्रकारको बालश्रम अन्त्य गर्दै प्रभावित बालबालिकाको पुनःस्थापना भएको हुनेछ ।	१००
१७.	स्थानीय तह बाल विवाह मुक्त घोषणा भएको हुनेछ ।	१००
१८.	घरपरिवार समुदाय, सार्वजनिक स्थान (विद्यालय, सामाजिक चार्डपर्व, भेला) मा बालबालिका विरुद्ध हुने हिंसा, बेचबिखन, शोषण, बेवास्था र दुर्व्यवहारमा कमी आएको हुनेछ ।	८०
१९.	समुदायमा आधारित बाल संरक्षण प्रणाली स्थापित भई सञ्चालनमा ल्याईएको हुनेछ ।	१००
२०.	छाउपडी, कमलरी जस्ता सामाजिक कुप्रथा नरहेको हुनेछ ।	९५
२१.	स्थानीय तह/समुदायले १४ वर्ष मुनिका असहाय बालबालिका (भएमा)को संरक्षण गर्न विशेष व्यवस्था गरेका हुनेछन् ।	१००
२२.	स्थानीय तहमा सडक बालबालिकाको संख्या शून्य भएको हुनेछ । सडक बालबालिकालाई (भएकोमा) बालगृहमा राखी व्यवस्थापन भएको हुने	१००

२३.	स्थानीय तहमा रहेका विद्यालयहरूले बालबालिकालाई शारीरिक तथा मानसिक यातना दिने छैनन् ।	१००
२४.	कुलतमा लागेका बालबालिकाको बाल सुधारगृहमा राख्ने व्यवस्था मिलाएको हुनेछन् ।	१००
बाल विकास		
२५.	३ देखि ४ वर्षसम्मका बालबालिका प्रारम्भिक बालविकास कक्षामा भर्ना भई टिकाउदर सतप्रतिशत रहेको हुनेछ । (फरक क्षमता भएका बालबालिकाको हकमा विशेष व्यवस्था हुनुपर्ने)	१००
२६.	५ देखि १४ वर्ष उमेर समूहका बालबालिकाले आधारभूत शिक्षा (१ देखि कक्षा ८ सम्म) पाएका हुनेछन् ।	१००
२७.	प्रत्येक विद्यालयमा पानीको प्रयोग सुविधा सहित छात्रछात्राको लागि अलगअलग शौचालयको व्यवस्था भइ यसको प्रयोग हुनेछ ।	१००
२८.	सबै विद्यालयका पूर्वाधार (कक्षा कोठा, फर्निचर, खेलमैदान, खानेपानीको धारा) बालमैत्री, अपाङ्गमैत्री र सुरक्षित भएका हुनेछन् ।	१००
२९.	प्रत्येक विद्यालयमा अतिरिक्त क्रियाकलाप सम्बन्धी कार्यक्रम सञ्चालन भएको हुनेछ ।	१००
३०.	सबै विद्यालयहरूले कुहिने र नकुहिने फोहोर अलग-अलग विसर्जन गर्ने व्यवस्था गरेका हुनेछन् ।	१००
बाल सहभागिता		
३१.	स्थानीय तहमा समावेशी आधारमा बाल सञ्जाल गठन भइ क्रियाशील (न्यूनतम वार्षिक ३ वटा बैठक र ३ वटा कार्यक्रम सञ्चालन) रहेका हुनेछन् ।	९५
३२.	स्थानीय तहका बस्ती वा टोल र विद्यालयहरूमा समावेशी आधारमा बालक्लब गठन भइ क्रियाशील (न्यूनतम वार्षिक ३ वटा बैठक र ३ वटा कार्यक्रम सञ्चालन) रहेका हुनेछन् ।	९५
३३.	५ कक्षा भन्दामाथि अध्ययन अध्यापन हुने विद्यालयका व्यवस्थापन समितिमा बालक्लबको प्रतिनिधित्व रहनेछ ।	१००
३४.	स्वास्थ्य व्यवस्थापन समितिमा बालक्लब/सञ्जालको प्रतिनिधित्व हुनेछ ।	१००

३५.	स्थानीय तहमा रहेका बालबालिका सम्बन्धी सरोकारका संरचना/समितिरूमा १२ देखि १८ वर्षका बालबालिकाको संस्थागत सहभागिता सुनिश्चित गरिएको हुनेछ ।	९०
३६.	बालभेलाबाट माग भई आएका योजनाहरू स्थानीय तहको योजनामा समावेश भएका हुनेछन् ।	१००
संस्थागत विकास		
३७.	वडा, गाउँ/नगरपालिका तहमा बालमैत्री स्थानीय शासन समितिरू गठन भई क्रियाशील रहेका हुनेछन् ।	१००
३८.	स्थानीय तहहरूले आफ्नो लागि बालमैत्री आचारसंहिता र नीति नियम तर्जुमा गरी कार्यान्वयनमा ल्याएका हुनेछन् ।	१००
३९.	गाउँपालिका/नगरपालिकामा कम्तिमा एक बाल उद्यान सहितको बालमैत्री सिकाइ स्रोतकेन्द्र सञ्चालनमा रहेको हुनेछ ।	८०
४०.	बालबालिकाको बस्तुगत विवरण (प्रोफाइल)को आधारमा स्थानीय तहको विकास योजना र बालबालिकाको लागि लगानी योजना तर्जुमा भई कार्यान्वयन भएको हुनेछ ।	१००
४१.	स्थानीय तहको योजना तर्जुमा पूर्व वार्षिक रूपमा वडा र गाउँ/नगरपालिका तहमा बालभेला आयोजना गरी बालभेलाको प्राथमिकता तोकेका विषयलाई स्थानीय तहको योजना तर्जुमा प्रक्रियामा समावेश गरिएको हुनेछ ।	१००
४२.	स्थानीय तहमा बालबालिका सम्बन्धी स्थितिपत्र तयारी तथा प्रकाशन र अद्यावधिक भएको हुनेछ ।	१००
४३.	प्रारम्भिक बालविकास केन्द्रहरूले स्थानीय तहले तोकेको न्यूनतम मापदण्ड पुरा गरेका हुनेछन् ।	१००
४४.	विद्यालयले कक्षा ६ देखि १० सम्मका विद्यार्थीहरूका लागि बालमैत्री, वातावरणमैत्री र विपद् व्यवस्थापन सम्बन्धी अतिरिक्त कक्षा सञ्चालन गरेका हुनेछन् ।	१००
४५.	आधारभूत शिक्षा पश्चात विद्यालय शिक्षाबाट वञ्चित भएका बालबालिकाले जीवन उपयोगी शिक्षा (व्यवसायिक तथा सीपमूलक तालिम) प्राप्त गरेका हुनेछन् ।	८०
४६.	स्थानीय तहमा रहेका प्रहरी (कार्यालय) चौकीहरूमा बालमैत्री कक्ष वा बालमैत्री सम्पर्क इकाइ रहेको हुनेछ ।	१००

४७.	विद्यार्थी सवार हुने शैक्षिक संस्थाका सवारी साधनहरू स्थानीय तहले तोकेको न्यूनतम मापदण्ड अनुसार बालमैत्री र अपाङ्गमैत्री हुनेछन् ।	१००
४८.	स्थानीय तहको प्रशासकीय कार्यालयमा स्तनपान कक्षको व्यवस्था भएको हुनेछन् ।	१००
४९.	बसपार्क, सिनेमा हल, हाटबजार, खेल मैदान जस्ता सार्वजनिक स्थलहरूमा बालमैत्री शौचालय र खानेपानी धाराको व्यवस्था भएको हुनेछ ।	१००
५०.	स्थानीय तहको विपद् व्यवस्थापन योजनामा विपद्को समयमा बालबालिकाको आवश्यकता सम्बोधन गर्ने प्रावधान समावेश भएको हुनेछ ।	१००
५१.	विपद्को समयमा बालबालिका तथा अपाङ्गता भएका व्यक्तिहरूको विशेष सहयोगका लागि संस्थागत व्यवस्था भएको हुनेछ ।	१००

बाल मैत्री स्थानीय शासनलाई समयानुकूल र नयाँ संघीय संरचना अनुकूल बनाउनका लागि परिमार्जन गर्न खोजिएको छ । स्थानीय तहहरूले बालमैत्री स्थानीय शासन अवलम्बन तथा कार्यान्वयनका क्रममा यी सूचकहरूलाई आधार बनाउनुपर्ने देखिन्छ ।

साथै सूचकमा भएको सडक बालबालिका भए बालगृहमा राखेर व्यवस्थापन गर्नुपर्ने भनिए तापनि बालबालिकालाई आफ्नै परिवारमा पुनःस्थापित गरी परिवारको आर्थिक सामाजिक क्षमता विकास गरिनुपर्छ । निकृष्ट प्रकारको बालश्रम अन्त्य गर्नुपर्ने कुरा उल्लेख भएपनि सबै प्रकारका बालश्रमलाई अन्त्य गर्ने खालका कार्यक्रमहरू गर्नुपर्ने हुन्छ ।

त्यस्तै विद्यालयमा कुहिने/नकुहिने फोहोरमैला विसर्जन भनिए तापनि त्यस्ता फोहोरमैलाको दिगो व्यवस्थापनमा जोड दिनुपर्छ ।

१२. स्थानीय तहको वर्गीकरण

स्थानीय तह	आधारभूत सूचक	घोषणाकालागि स्वीकृति दिने निकाय	कैफियत
बालमैत्री वडा	८०% वा सोभन्दा बढी	वडाको सिफारिसमा सम्बन्धित न.पा./गा.पा.को कार्यपालिका	
बालमैत्री उन्मुख वडा	७०%-७९% सम्म	वडाको प्रतिवेदनका आधारमा कार्यपालिका बैठक	प्रत्येक सूचकका लागि तोकिएको अङ्कभारका आधारमा
बालमैत्री स्थानीय तह	८०% वा सोभन्दा बढी	प्रदेश सरकार	प्रत्येक सूचकका लागि तोकिएको अङ्कभारका आधारमा
बालमैत्री उन्मुख स्थानीय तह	७०%-७९% सम्म	कार्यपालिका बैठक	प्रत्येक सूचकका लागि तोकिएको अङ्कभारका आधारमा
बालमैत्री स्थानीय शासन अवलम्बन गरेको स्थानीय तह	५०% देखि ६९% सम्म	कार्यपालिका बैठक	प्रत्येक सूचकका लागि तोकिएको अङ्कभारका आधारमा
बालमैत्री तटस्थ स्थानीय तह	५०% भन्दा कम	बालमैत्री स्थानीय शासन अवलम्बन नगरेको स्थानीय तह	प्रत्येक सूचकका लागि तोकिएको अङ्कभारका आधारमा

(बालमैत्री स्थानीय शासन घोषणा गर्ने स्थानीय तहलाई प्रदेश सरकारले पुरस्कृत गर्न सक्नेछ ।)

१३. बालमैत्री स्थानीय शासन अवलम्बन, कार्यान्वयन र घोषणाका क्रममा ध्यान दिनुपर्ने पक्षहरू

१३.१ अभिलेख व्यवस्थापन:

- बालमैत्री अवलम्बन गर्ने गाउँ/नगर कार्यपालिकाबाट निर्णय गरी गाउँ/नगर सभाबाट पारित गरी अभिलेख सुरक्षित राख्ने ।
- बालमैत्री कार्यान्वयनका लागि पर्याप्त छलफल गरी जिम्मेवारी, मानवीय तथा आर्थिक स्रोत, अवधी, विधि जस्ता कुराहरू खुल्ने गरी सबैपक्ष समेटिएको कार्ययोजना बनाई अभिलेखीकरण तथा कार्यान्वयन गर्ने ।
- बालमैत्री आचारसंहिता तयार गरी सरोकारवाला सबैलाई प्रचार-प्रसार गरी अभिलेख तयारी गर्ने ।
- बालबालिकाको प्रोफाइल तयार गरेको,

- बालमैत्री स्थानीय शासन राष्ट्रिय रणनीतिले उल्लेख गरे अनुसार सबै सरोकारवालाहरूको अर्थपूर्ण उपस्थितिमा बालमैत्री स्थानीय शासन कार्यन्वयनका लागि अवधिक लगानी योजना तयार गरी कार्यान्वयनका लागि कार्यपालिकाबाट पारित गर्ने ।
- नगर र गाउँ स्तरमा स्थापना भएका सबै बालक्लब तथा सञ्जालहरूलाई वडामा आबद्धता प्रदान गरी प्रमाण-पत्र दिने साथै सबै बालक्लबको विवरण (नाम, ठेगाना, उद्देश्य, बालक बालिका संख्या, समावेशी भए-नभएको सम्पर्क व्यक्ति, सम्पर्क नं. जस्ता विवरण खुल्ने गरी) अभिलेखीकरण गर्ने ।
- विभिन्न समिति (जस्तै : बाल अधिकार समिति, बालमैत्री स्थानीय शासन समिति, बाल संरक्षण तथा सम्बर्द्धन समिति)हरूको नियमित बैठक बसी भएका निर्णयहरूको अभिलेख राख्ने ।
- बालमैत्री स्थानीय शासन कार्यविधिले दिएको ढाँचामा थपघट गरी नियमित रूपमा बालबालिकाको स्थिति-पत्र प्रकाशन गर्ने ।
- बालबालिकासँग सम्बन्धित भएका सबै नीति, योजना, कार्यक्रम र बजेट विनियोजन तथा कार्यान्वयन र अनुगमन तथा मूल्याङ्कनको तथ्यमा आधारित भई अभिलेखीकरण गर्ने ।
- सरोकारवालाहरूबाट बालमैत्री स्थानीय शासन कार्यान्वयनको लागि लिखित प्रतिबद्धता गरेको निर्णयको अभिलेख ।
- बालमैत्री स्थानीय शासन विभाग/महाशाखा/शाखा/इकाईको संस्थागत प्रबन्ध, बालमैत्री स्थानीय शासन सम्पर्क व्यक्तिको चयन र जिम्मेवारी दिएको निर्णयको अभिलेख ।
- बालकोष सञ्चालन कार्यविधि तयारी, बालकोष स्थापना र सञ्चालन भएको ।
- बालमैत्री स्थानीय शासनका सूचकहरू स्थानीयकरण र सरलीकरण गरी आधार वर्षको अवस्था मापन गरेको सम्बन्धित शाखा र सरोकारवालाहरूको छलफल र कागजातको प्रमाण ।
- बालक्लब, बालक्लब संजाल, टोल विकास संस्था/समुदायमा आधारित संस्था लगायतका सरोकारवाला र साभेदारहरूलाई बालमैत्री स्थानीय शासन सम्बन्धी अभिमूखीकरण/तालिम/ अध्ययन अवलोकन र क्षमता विकास गरेको तस्वीर, माइनुट ।
- आवधिक प्रगति र अन्तिम अनुगमन प्रतिवेदन, सूचक अनुसारको प्रगतिको अनुगमनको प्रमाण ।
- प्रत्येक सूचकको प्राप्ति भएको सम्बन्धित शाखा वा इकाइले प्रमाणीकरण गरेको कागजात ।
- बालक्लब गठन तथा सञ्चालन निर्देशिका निर्माण पारित गरेको ।
- बालमैत्री स्थानीय शासन दिगोपनाका लागि रणनीतिक योजना तयार गरेको ।
- बालबालिका सम्बन्धी ऐन, २०७५ले व्यवस्था गरेबमोजिम बाल अधिकार समिति गठन, बालबालिका सम्बन्धी ऐन/कार्यविधि बनाइ कार्यान्वयनमा ल्याएको ।

१३.२ स्रोत व्यवस्थापन

- संघीय तथा प्रदेश सरकारले स्थानीय तहलाई शसत अनुदान/लक्षित कार्यक्रम सञ्चालन गर्न उपलब्ध अनुदान ।
- विकास साभेदारहरूले यस रणनीतिको कार्यान्वयनको लागि सामुहिक वा छुट्टा-छुट्टै रूपमा कार्यक्रम सहयोग वा बजेटगत सहयोग वा अन्य मानव स्रोत साधनको सहयोगको रूपमा समभुदारी-पत्रमा उल्लेख भए बमोजिम उपलब्ध थप वित्तीय सहयोग ।
- बालक्लबका पूर्व सदस्य, बाल अधिकारकर्मी, तथा सामाजिक संघसंस्थाका प्रतिनिधिहरूलाई स्रोत व्यक्ति, सहजकर्ता, सामाजिक परिचालक आदिका रूपमा परिचालन ।
- स्थानीय स्तरमा सञ्चालित सहकारी, निजी व्यवसायिक प्रतिष्ठान, सार्वजनिक संस्थान लगायतले आफ्नो सामाजिक दायित्वका रूपमा यस अभियानमा आर्थिक, मानवीय वा प्राविधिक सहयोग उपलब्ध गराउने ।
- बालमैत्री स्थानीय शासनका केही सूचकहरू प्राप्त गर्नका लागि छुट्टै आर्थिक स्रोत जुटाउनुपर्छ भन्ने पनि छैन । विभिन्न विकास कार्यक्रमहरूमा बालमैत्री ढङ्गबाट योजना तर्जुमा, कार्यान्वयन र मूल्याङ्कन गर्दा पनि कतिपय सूचक पूरा गर्न सकिन्छ ।
- स्थानीय तहले बालबालिकाको लागि आवधिक तथा वार्षिक लगानी योजना तर्जुमा गर्ने र यसको कार्यान्वयनको लागि आफ्नो कुल पूँजीगत बजेटको निश्चित प्रतिशत रकम विनियोजन गर्ने ।
- गैर सरकारी संस्था र अन्य सहयोगी संस्थाहरूले आवधिक तथा वार्षिक योजनासँग सह-सम्बन्ध कायम राखी बजेट सहयोग वा कार्यक्रम सञ्चालनमा उपलब्ध सहयोग गर्ने ।
- संघीय तथा प्रदेश मन्त्रालयले स्थानीय तहको अनुगमन मूल्याङ्कन लगायतको आधारमा स्थानीय तहलाई उपलब्ध वार्षिक एकमुष्ट विशेष अनुदान/थप आर्थिक अनुदान ।
- बालमैत्री स्थानीय शासनको अवधारणालाई लक्षित समूह समुदायसम्म पुऱ्याउन शिक्षक, स्वास्थ्य स्वयम्सेविका, बालक्लब, किशोर किशोरी समूह, आमा समूह, धार्मिक व्यक्तित्व, युवाक्लब तथा संजाल र सामाजिक संघ-संस्थाहरूको भूमिका महत्त्वपूर्ण हुन्छ । त्यसैले यस्ता स्थानीय सामाजिक संघसंस्था र संजालहरूको क्षमता अभिवृद्धि गर्न स्थानीय सरकारले लगानी गर्नुपर्छ ।
- न.पा./गा.पा.को बालबालिकासँग सम्बन्धित शाखा अन्तर्गत बालमैत्री इकाई वा शाखा वा सम्पर्क व्यक्ति तोकै कार्यविभाजन गर्नुपर्छ ।
- बालमैत्री स्थानीय शासन कार्यन्वयन र घोषणा पूर्व तयार पारिएको आवधिक र रणनीतिक योजनालाई सम्बन्धित तहको आवधिक तथा वार्षिक योजनामा समेत समावेश गरिएको हुनुपर्छ ।

१३.३ जन सहभागिता

- बालमैत्री स्थानीय शासनको अवधारणा कार्यान्वयन गर्नका लागि कुनै निश्चित व्यक्ति वा सस्थाको पहलले मात्र पुग्दैन । तसर्थ, अधिकतम जनसमुदायको सहभागिता गराउन पहल गर्नुपर्छ ।
- स्थानीय स्तरमा सञ्चालित संचार माध्यम, सहकारी, बैंक, उद्योग, कलकारखाना, होटेल व्यवसाय, निजी, समुदायिक तथा सार्वजनिक व्यवसाय, फर्म, संघ-सस्था लगायतको महत्त्वपूर्ण भूमिका हुन्छ । उनीहरूलाई कसरी सँगसँगै लैजाने भन्ने कार्ययोजना हुनुपर्छ ।
- समुदायका सबै जातजाती, भाषाभाषी, धर्म, वर्ग, लिङ्ग, सम्प्रदाय र संस्कृति मान्ने जनसमुदायको समावेशिता र अर्थपूर्ण सहभागिता सुनिश्चित गरिनुपर्छ ।
- अनुगमन मूल्याङ्कन ।
- सम्बन्धित सूचकहरू पुरा भएको सुनिश्चित गर्न नियमित अनुगमन, मूल्याङ्कन र निर्देशन गर्ने ।
- बालहिंसा, दुर्व्यवहार र जोखिमका घटनामा तत्काल कार्य गर्नका लागि संयन्त्रको संस्थागत विकास र स्तरोन्नतिको लागि आवश्यक निर्देशन दिने ।
- बालबालिकाको क्षेत्रमा गरिएको लगानीको प्रभावकारिताको अनुगमन तथा मूल्याङ्कन गरी आवश्यक पृष्ठपोषण गर्ने ।

१४ बालक्लबको अवधारणा र परिचालन

हरेक बालबालिकालाई सबै भन्दा पहिले आफ्नै घरबाट सहभागिताको अधिकारको सुनिश्चिता गरिनु पर्दछ । घरमा हुने सानासाना निर्णयदेखि आफ्नो मत व्यक्त गर्ने मात्र नभई त्यसको उचित कार्यान्वयन पनि गर्नुपर्दछ । यसलाई नै अर्थपूर्ण सहभागिता भनिन्छ । बाल सहभागिताको अधिकारलाई संरक्षण गर्न र त्यसको कार्यान्वयन गर्नको लागि राम्रो माध्यम भनेको बालक्लब हो । जहाँ बालबालिकाले सहभागिता जनाउन पाउनु पर्दछ ।

१८ वर्ष मुनिका बालबालिकाले सहभागी भई आफ्ना कुरा राख्ने त्यसको कार्यान्वयन गर्ने तथा गर्न लगाउनका लागि झकझकाउने राम्रो थलो बालक्लब बनेको छ । बालबालिकाको आफ्नो व्यक्तित्व विकास गर्ने, प्रतिभा प्रदर्शन गर्ने, विकासका कार्यमा सहभागी हुने मात्र नभई चौतर्फी विकासका लागि बालक्लबले मद्दत गरेको पाइन्छ । जुन संस्थागत संरचनाको रूपमा विकास भइरहेको छ । बालबालिकाको विषयमा योजना बनाउने कार्य बालबालिकाले बालक्लबदेखि नै सुरुवात गरिरहेका छन् । बालबालिकाले बालबालिकाकै संरक्षण र विकासका लागि सहभागिताको माध्यमबाट कार्यहरू गर्दछन् र जनचेतना एवं क्षमता विकासका लागि विभिन्न क्रियाकलापहरू गर्दै आईरहेका छन् । हाल नेपालमा करिब २५ हजारको संख्यामा बालक्लब रहेका छन् । हाल पाँच प्रकारका बालक्लबहरू कार्यरत छन् ।

१४.१ बालक्लबका प्रकार

१) समुदायमा आधारित बाल समूहहरू :

कुनै निश्चित भूगोल भित्रका बालबालिकालाई समेटेर वा निश्चित भौगोलिक क्षेत्रलाई कार्यक्षेत्र बनाएर गठन भएका बाल समूहहरू समुदायमा आधारित बाल समूहहरू हुन् । नेपालको सन्दर्भमा कुनै टोल, बस्ती, वडा भित्र बाल समूह गठन गर्न सकिन्छ ।

२) विद्यालयमा आधारित बाल समूहहरू

कुनै विद्यालयमा अध्ययनरत बालबालिकालाई समेटेर उक्त विद्यालय भित्र बाल अधिकार अनुगमन तथा प्रवर्द्धन गर्न गठन भएका बाल समूहहरू विद्यालयमा आधारित बाल समूहहरू हुन् ।

३) विषयगत बाल समूहहरू

समुदायमा लुकेर रहेका वा समुदायमा पर्याप्त रूपमा सम्बोधन हुन नसकेका विशिष्ट विषयहरूमा आधारित रहेर पनि बाल समूह गठन गर्न सकिन्छ । बालबालिकाको सवालमा मात्र काम गर्न, जस्तै जलवायु परिवर्तन, एच.आइ.भि.एड्स., जस्ता विषयहरूमा कार्य गर्न विशिष्ट ढङ्गले विषयगत बाल समूहहरू गठन गर्न सकिन्छ ।

४) विशिष्टीकृत बाल समूह

अन्तर्राष्ट्रिय रूपमानै स्थापित स्वयंसेवा अभियान तथा संगठनहरूले विशेष किसिमका स्वयंसेवी प्रकृतिका बाल समूह गठन गर्न सक्छन् । जस्तै जुनीयर रेडक्रस र स्काउट । यिनीहरूको गठन र व्यवस्थापन विधि स्वयं यसका महासंघ तथा स्थापित मान्यता र विधानहरूबाट सञ्चालित हुन्छन् ।

५) बाल समूह सञ्जाल

स्थानीयस्तरमा सूचिकृत भएका बाल समूहहरू एक-आपसमा भेला भई एक-आपसका काम र अभियानहरूलाई साथ सहयोग गर्ने तथा एक आपसका सरोकारहरूलाई सामुहिकीकरण गर्न बाल समूह सञ्जाल गठन गर्न सक्दछन् । यसरी बाल समूह संजाल गठन गर्दा समुदायमा आधारित, विद्यालयमा आधारित तथा विषयगत बाल समूहहरू सम्मिलित हुन सक्दछन् ।

१४.२ बालक्लबको नेतृत्व

बालक्लबमा बहुपदीय, संयोजन समूह र चक्रिय गरी तीन किसिमको नेतृत्व अभ्यासमा छ । अध्यक्ष उपाध्यक्ष, सचिव, कोषाध्यक्ष जस्ता पदहरू बहुपदीय नेतृत्व संरचनामा हुन्छ भने विभिन्न समूहहरू (बाल अधिकार समूह, खेलकुद समूह, सांस्कृतिक समूह आदि) सहितको समूहहरू संयोजन समूह अन्तर्गत पर्दछन् । त्यस्तै चक्रीय नेतृत्व अर्थात् बाल समूहहरूमा पालैपालो निश्चित समयमा (तीन/तीन महिना वा ६/६ महिना) नेतृत्व हेरफेर हुन्छ ।

१४.३ बालक्लबले गर्न नसक्ने कार्यहरू

बालक्लबले कुनै पनि दलीय पृष्ठपोषण गर्ने, धार्मिक सामाजिक रूपमा विवाद हुने किसिमका गतिविधिहरू गर्न हुँदैन । त्यस्तै बालबालिकालाई जोखिम हुने वा अहित हुने किसिमका कार्य गर्न हुँदैन ।

१४.४ आवद्धता तथा सूचीकरण

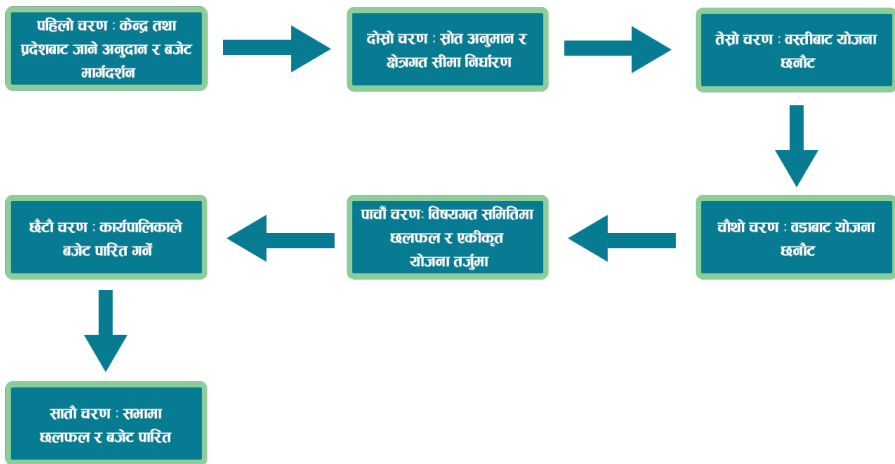
तत्कालीन संघीय मामिला तथा स्थानीय विकास मन्त्रालयले जारी गरेको बालक्लब गठन र सञ्चालन सम्बन्धी निर्देशिका, २०७३ का अनुसार समुदाय तथा विद्यालयमा गठन भएका बाल समूहहरू गाउँपालिका/नगरपालिका र तिनका वडा कार्यालयमा सूचीकृत भएका बाल समूह/संजालको विवरण वडा नगरपालिकामा पठाउनु पर्छ । विद्यालयमा गठन भएका बाल समूहको आवद्धता; विद्यालयमा र समुदायमा गठन भएका समूहको आवद्धता; स्थानीय गाउँपालिका वा नगरपालिकामा बाल समूह सूचीकरण हुँदा समूहको नाम, उद्देश्य, सहजकर्ताको नाम र सम्पर्क ठेगाना तथा समूहहरू गठन भएको एक महिनाभित्र सूचीकृत गर्नुपर्छ ।

१५. स्थानीय योजना तर्जुमा प्रक्रिया र बाल भेला

वर्तमान व्यवस्था अनुसार स्थानीय तहहरूले योजना तर्जुमा गर्ने प्रक्रियालाई सात चरणमा विभाजन गरेर बुझ्न सकिन्छ । स्थानीय तहहरूले आफ्नो नगर/गाउँमा नयाँ सुरु हुने आर्थिक वर्षमा कुन-कुन क्षेत्रमा प्राथमिकता दिने, के-कस्तो नीति तथा कार्यक्रम सञ्चालन गर्ने र सोका लागि के-कति बजेट लाग्छ भनी गरिने छलफल, अध्ययन, मूल्याङ्कन र समीक्षाको प्रक्रिया नै स्थानीय योजना तर्जुमा प्रक्रिया हो । यस्तो योजना तर्जुमा प्रक्रिया वर्तमान व्यवस्था अनुसार जेठ महिनामा सुरु भएर असारमा सम्पन्न हुने गर्दछ । जसमा जनप्रतिनिधि, जनसमुदाय र विभिन्न सरोकारवालाहरूसँगको छलफल, अध्ययन, मूल्याङ्कन र समीक्षाको अध्ययन, मूल्याङ्कन र समीक्षाको प्रक्रियाबाट सो आर्थिक वर्षको लागि नीति तथा कार्यक्रम र बजेट तयार हुन्छ ।

त्यसैले बालबालिकाको आफ्ना गुनासा, सुझाव, माग र योजनालाई उनीहरूकै प्रत्यक्ष र अर्थपूर्ण सहभागितामा समावेश गराउनका लागि कुन समयमा के-के गर्ने भनेर बुझ्नका लागि स्थानीय योजना तर्जुमा बुझ्न जरुरी छ ।

१५.१ स्थानीय सरकारको बजेट तयारीका ७ चरण

१) पहिलो चरण :

स्थानीय तहको पहिलो चरण संघीय र प्रदेशबाट वित्तीय हस्तान्तरणको खाका प्राप्त गर्नु हो । यो चरणमा स्थानीय तहलाई संविधानको धारा ६० को उपधारा ४ र ५ बमोजिम वित्तीय समानीकरण अनुदान प्राप्त गर्ने अधिकार छ । यसै गरी स्थानीय सरकारलाई राष्ट्रिय प्राकृतिक स्रोत तथा वित्त आयोगको सिफारिसमा वित्तीय हस्तान्तरण मार्फत् आफूले प्राप्त गर्ने स्रोतको पहिचान गर्ने अधिकार छ । यसै गरी संघीय सञ्चित कोषबाट सशर्त अनुदान, समपूरक अनुदान वा अन्य विशेष अनुदान प्राप्त गर्ने अधिकार छ । यी सबै सम्भावित अनुदान र वित्तीय हस्तान्तरणका खाका र यसका मार्गदर्शन वैशाखको पहिलो साताभित्र स्थानीय तहले प्राप्त गरेपछि, स्थानीय तहको योजना तर्जुमा प्रक्रिया सुरु हुन्छ ।

२) दोस्रो चरण :

यस चरणमा स्थानीय सरकारको विशेष क्रियाशिलता आवश्यक पर्दछ । सबैभन्दा पहिले स्थानीय तहको वस्तुगत विवरण आवश्यक पर्छ । यस्तो विवरणमा भौगोलिक, सामाजिक र आर्थिक पूर्वाधार लगायतको यथार्थ विवरण चाहिन्छ । गाउँपालिका वा नगरपालिकाका उपाध्यक्ष वा उपप्रमुखको संयोजकत्वमा बढीमा ७ सदस्यीय राजस्व परामर्श समिति गठन गरिन्छ । यो समितिले राजस्वका स्रोत, दायरा र दरको समेत प्रस्ताव गर्नेछ । गाउँ/नगरका अध्यक्ष वा प्रमुखको अध्यक्षतामा स्रोत अनुमान तथा बजेट सीमा निर्धारण समिति गठन हुन्छ । यो समिति पनि ७ सदस्यीय हुनेछ । यो समितिले पहिलो चरणमा प्राप्त हुने वित्तीय हस्तान्तरणको खाका, राजस्व समितिको प्रतिवेदन, आन्तरिक ऋणलाई स्रोत र साधनको प्रक्षेपित खाका तयार गर्नेछ । यो समितिले विषयगत क्षेत्रको सीमा, कार्यक्रमको

प्राथमिकीकरण र विषयगत क्षेत्रलाई मार्गदर्शन तयार गर्नेछ। यो समितिले वडा तह र बस्ती स्तरमा योजनाको सुझाव संकलनको ढाँचा र बस्ती स्तरको योजना सुझावको मिति समेत तय गरी सूचना जारी गर्नेछ।

३) तेस्रो चरण :

तेस्रो चरणमा बस्ती, टोल स्तरबाट योजनाको सुझाव संकलन गरिन्छ। एक वडाभित्र विभिन्न बस्ती तथा टोल हुन सक्छन्। यस्ता टोलहरूमध्येबाट वडाले आवश्यक मात्रामा क्लस्टर बनाएको हुन्छ। वडा भेलामा बस्ती स्तरका सबै नागरिकलाई जम्मा गरिएको हुन्छ।

बस्ती स्तरीय भेला आयोजना गर्न वडा सदस्यको नेतृत्वमा टोली खटाईएको हुन्छ। बस्ती तथा टोलको योजनाको सुझावमा सबै समुदायको अर्थपूर्ण सहभागिताको व्यवस्था गर्नुपर्दछ। बालबालिकाको पनि बेग्लै भेला गराउनु अर्थपूर्ण हुन्छ।

४) चौथो चरण :

वडा समितिले बस्ती तथा टोलबाट आएका योजना तथा कार्यक्रमलाई विषयगत क्षेत्र समेत छुट्ट्याएर प्राथमिकता दिनुपर्दछ। यो प्रक्रियामा बालबालिकासँग सम्बन्धित कार्यक्रम वडा स्तरीय बालभेलाबाट प्राथमिकीकरण गर्नुपर्दछ।

५) पाँचौं चरण :

वडा तहबाट प्राप्त योजना तथा कार्यक्रमलाई अन्तिम टुंगो लगाउन गाउँपालिका तथा नगरपालिकामा उपाध्यक्ष वा उपप्रमुखको संयोजकत्वमा विषयगत शाखा प्रमुखहरू सम्मिलित बजेट तथा कार्यक्रम तर्जुमा समिति हुन्छ। यो समितिले आर्थिक विकास, सामाजिक विकास, पूर्वाधार, वातावरण तथा विपद्, संस्थागत पूर्वाधार, वित्तीय व्यवस्थापन सम्बन्धी विषयगत सूची तयार गर्नेछ। यस्तो सूचीमाथि बेग्लाबेग्लै कार्य समूहमा छलफल गराईन्छ। यी सबै प्रक्रिया पूरा गरेपछि स्थानीय तहको वार्षिक आयोजना तथा कार्यक्रमको प्रस्ताव तयार हुन्छ।

६) छैटौं चरण :

गाउँ तथा नगरपालिकाको कार्यपालिकाले बजेट तथा कार्यक्रम तर्जुमा समितिले पेश गरेका वार्षिक कार्यक्रम नगर तथा गाउँ सभामा पेश गर्न स्वीकृति प्रदान गर्ने कार्य यस चरणमा सम्पन्न हुन्छ।

७) सातौं चरण :

सातौं तथा अन्तिम चरणमा यसरी पेश भएका नीति र कार्यक्रम नगर/गाउँ सभाले दफावार छलफल गरी पारित गर्नेछन्। पारित भएका कार्यक्रम अन्तिम हुनेछन् भने यो साउनदेखि कार्यान्वयनमा आउने व्यवस्था गरिएको छ।

यसरी हेर्दा बालभेला योजना तर्जुमा प्रक्रियाको दोस्रो र तेस्रो चरणको बीचमा गरिसक्नु पर्छ। बाल भेलाबाट आएका योजनाहरूलाई प्राथमिकताका आधारमा लिखित रूपमा वडा बालक्लब सञ्जालले वडा समिति, नगर/गाउँ बालक्लब सञ्जालले नगर/गाउँ कार्यपालिकामा पत्रसहित पेश गर्नुपर्छ।

१५.२ बाल मेला

यसरी योजना तर्जुमाको बेलामा अर्थपूर्ण बाल सहभागिताका लागि बालभेलाको प्रक्रियाबाट बालबालिकाको योजना, सल्लाह तथा सुझाव सङ्कलन गर्नुपर्छ ।

स्थानीय तहको योजना प्रक्रियालाई सहभागितामूलक बनाउनका लागि आफ्नो स्थानीय तहका सबै जातजाती भाषाभाषी धर्म समुदाय, वर्ग, अपाङ्गता भएका, यौनिक तथा लैङ्गिक अल्पसंख्यक र भौगोलिक रूपमा समेत सबैको प्रतिनिधित्व हुने गरी बालबालिकाको आवश्यकता, समस्या र मागलाई समेत समेटेटी प्राथमिकताका आधारमा योजना निर्माण गर्ने भेला नै बालभेला हो । बालभेला अर्थपूर्ण बाल सहभागिताको नमूना पनि हो किन भने यहाँ बालबालिकाका सवाल, बालबालिकाका लागि योजनालाई सुन्ने मात्र नभई कार्यान्वयनका लागि पनि पहल गरिन्छ ।

बालमैत्री स्थानीय शासन अवलम्बन गर्ने सबै स्थानीय तहले बाल भेला गर्नुपर्ने हुन्छ । बाल भेला वडा स्तरमा गर्न सकिन्छ । वडामा भेला हुँदा छुटेका र पालिका स्तरमा थप गर्नुपर्ने कुराहरू पालिका स्तरीय बाल संजालमा छलफल गरी गाउँ/नगर कार्यपालिकामा पेश गर्न सकिन्छ ।

बाल भेला गर्नको लागि सबैभन्दा उपयुक्त समय पहिलो र दोस्रो चरणको बीचमा हुन्छ । वडा स्तरीय बाल भेलाबाट आएका सुझावहरूलाई वडा अध्यक्ष वा जनप्रतिनिधि मार्फत वडामा पेश गर्नुपर्छ । साथै बाल भेलामा सहभागी बालबालिकाले आ-आफ्नो समुदायमा बस्ती स्तरको छलफल हुँदा पनि आफ्ना कुराहरू राख्नका लागि प्रोत्सहित गर्नुपर्छ ।

वर्तमान व्यवस्था अनुसार स्थानीय तहले आफ्नो नीति तथा कार्यक्रम र बजेट असार मसान्तसम्म पारित गरिसक्छन् । असारको पहिलो सातासम्म बस्तीस्तरको योजना तर्जुमाका सम्पूर्ण प्रक्रियाहरू सम्पन्न भईसक्छन् । त्यसैले बाल भेलाको सम्पूर्ण प्रक्रियाहरू जेष्ठ मसान्तमा सक्नुपर्छ ।

बाल मेला पूर्व ध्यान दिनुपर्ने कुराहरू

सबै समुदाय, बालक्लबमा नबसेका, सबै खालका बालक्लबमा बस्ने, अपाङ्गता भएका, भौगोलिक रूपमा पिछडिएका जातजाती, भाषाभाषी, धर्म समुदाय लगायतका बालबालिकाको प्रतिनिधित्व सुनिश्चित भएको हुनुपर्छ । बाल भेला कहाँ गर्ने, कहिले गर्ने, कति समय लाग्छ, के-के विषयमा छलफल हुन्छ ? जस्ता जानकारीहरू अग्रिम रूपमा बालबालिकालाई गराउनुपर्छ । बाल भेलामा आउने बालबालिकालाई आवश्यकता अनुसार वयस्क सहजकर्ताको व्यवस्थापन गर्नुपर्छ । बाल संजालबाट बाल भेला हुनुपूर्व बैठक बसी अतिथि, सञ्चालक, अध्यक्षता जस्ता कुराहरू टुड्याउनुपर्छ ।

बाल भेलाको समयमा ध्यान दिनुपर्ने कुराहरू

सबै सहभागीहरूको लागि सहज, सुरक्षित बस्ने स्थानको व्यवस्थापन गर्ने, एवं समयमा नै कार्यक्रमको सुरुवात गरी समयमा नै अन्त्य गर्नुपर्छ । सबै बालबालिकाले बुझ्ने र सरल भाषामा कार्यक्रमको उद्देश्य बारे प्रष्ट पार्नुपर्छ । बाल भेलामा प्रयोग गरिने विधिहरू बाल

भेला सञ्चालन कार्यविधिमा उल्लेख गरिए अनुसार पालै-पालो गर्नुपर्छ। सबै बालबालिकालाई आफ्नो कुरा राख्ने अवसर दिनुपर्छ। बाल भेलामा आएका सवालहरूको अभिलेखीकरण गरी सबै निर्णयमा बालबालिकाको हस्ताक्षर गराउनुपर्छ। बालबालिकालाई समयमा नै खाना खाजाको व्यवस्थापन गर्नुपर्छ। बाल भेलामा सहभागीको उमेर ८ देखि १८ वर्षसम्मको हुनुपर्छ। सहभागी छनौट गर्दा जातजाति, भूगोल, लिङ्ग, पिछडिएको क्षेत्र तथा समुदाय, अपाङ्गता भएका बालबालिका आदिलाई समेटि समावेशी चरित्रको भेला बनाउनु पर्छ। पढाई नबिग्रने तथा कक्षा छुटाउनु नपर्ने गरी विदाको समयमा आयोजना गर्नु पर्दछ।

बाल भेला पश्चात ध्यान दिनुपर्ने कुराहरू

बाल भेलाको निर्णयको प्रतिलिपि र बाल संजालको पत्र सहित वडा समितिमा प्रथमिकीकरण गरिएका योजना पेश गर्नुपर्छ। बस्ती स्तरको योजना तर्जुमाको लागि भेलामा प्रतिनिधित्व गर्ने बालबालिकाले बाल भेलाबाट पारित गरिएका योजना पेश गर्नुपर्छ। वडा भेलामा सहभागी हुने बालबालिकाले बाल भेलाबाट प्राथमिकतामा परेका योजनाहरूको निर्णयको प्रतिलिपि वडा स्तरको योजना तर्जुमा हुँदा पेश गर्नुपर्छ। नगर गाउँ स्तरीय बाल सञ्जालमा बाल भेलामा छुटेका र थप गर्नुपर्ने योजनाहरू थपगरी नगर/गाउँ कार्यपालिकामा पेश गर्नुपर्छ। योजना तर्जुमा प्रक्रियामा विषयगत समितिको छलफलमा बाल सञ्जालको प्रतिनिधित्व गर्न पहल गर्ने र प्रतिनिधित्व गर्नेगरी निर्णयलाई पारित गराउन बालक्लब, बालमैत्री स्थानीय शासन समिति, बाल अधिकार समिति, गाउँ बाल संरक्षण समिति र स्थानीय सामुदायिक संस्थाहरूले पहलकदमी लिनुपर्ने कुरामा जोड दिनुपर्छ।

बाल भेलाबाट ठूला योजना आएमा प्रदेश सरकारलाई वा संघीय सरकारमा समेत पेश गर्न सकिन्छ।

बाल भेलाको प्रक्रिया

बालमैत्री स्थानीय शासन प्रवर्द्धन गर्न सरोकारवालाको महत्त्वपूर्ण भूमिका रहेको हुन्छ।

- सरोकारवालाको भूमिका
- स्थानीय तह
- वडा समिति
- संचार माध्यम
- जनप्रतिनिधि तथा राजनीतिक दल
- स्वास्थ्य संस्था
- विद्यालय
- बालक्लब
- सहकारी
- आमा समूह, युवा समूह
- सामाजिक संघसंस्था
- निजी तथा सार्वजनिक प्रतिष्ठान, आदि।

१६. सरोकारपक्षको भूमिका

क) गाउँपालिका/नगरपालिका

कानून कार्यान्वयन : नेपाल सरकारले अनुमोदन गरेको बाल अधिकार सम्बन्धी अन्तर्राष्ट्रिय महासन्धि, १९८९ र राष्ट्रिय कानूनहरूको परिपालना (नेपालको संविधानको धारा ३९, बालबालिकाको हक), स्थानीय सरकार सञ्चालन ऐन, २०७४, बालबालिका सम्बन्धी ऐन, २०७५, बालश्रम (निषेध र नियमन) ऐन, २०५६, बालबालिका सम्बन्धी राष्ट्रिय नीति, २०६९, बालमैत्री स्थानीय शासन कार्यान्वयन निर्देशिका, २०७८ कार्यान्वयन । बालमैत्री कार्यान्वयन र घोषणा: निश्चित प्रक्रिया र सूचक पुरा गरी बालमैत्री स्थानीय तह, वडा घोषणा गर्ने ।

नीतिगत सुधार : हालका रणनीति, नीति (बालमैत्री स्थानीय शासन), नियम, कार्यविधि, निर्देशिका, आचारसंहिता आदिमा आवश्यक सुधार र परिमार्जन गर्ने । आवश्यकता अनुसार बालमैत्री कानून, नीति नियम, रणनीति, कार्यविधि, निर्देशिका, आचारसंहिता, आदि तयारी र कार्यान्वयन गर्ने ।

बालबालिकाको लागि योजना : स्थानीय सरकारले तयार गर्ने आवधिक र दीर्घकालीन योजनामा बाल बचाउ, बाल संरक्षण, बाल विकास र अर्थपूर्ण बाल सहभागिता जस्ता बाल अधिकारका सवालहरू समावेश गरी सम्पूर्ण भौतिक संरचना बालबालिका, लैङ्गिक तथा अपाङ्गमैत्री बनाउने ।

बालबालिकाको लागि लगानी : साविकका स्थानीय निकायले कूल पुँजीगत बजेटको कम्तिमा १५ प्रतिशत (साविकको व्यवस्था) बालबालिकामा लगानी गर्ने कुरालाई स्थानीय तहहरूले निरन्तरता दिने ।

बालबालिकाको आवाजको सम्मान : विद्यालय र स्वास्थ्य व्यवस्थापन समिति, योजना तर्जुमा समिति, बालमैत्री स्थानीय शासन समितिमा बालबालिकाको समतामूलक र अर्थपूर्ण सहभागिता गराउने । स्थानीय योजना तर्जुमा प्रक्रियामा बालबालिकाको सहभागिता गराउने । वार्षिक बालभेला र बालबालिकाको योजना तर्जुमा कार्यलाई निरन्तरता दिने ।

नेतृत्व तथा समन्वय : बालबालिकाका लागि / बालबालिकासँग गरिने कामको प्रभावकारिताका लागि स्थानीय सरकारले नेतृत्व लिने र सम्बन्धित साभेदार र सरोकारवालाहरूसँग समन्वय गर्ने ।

मूल्याङ्कन र अनुगमन : नगर/गाउँपालिकाबाट कार्यान्वयन भएका बालबालिका सम्बन्धी कार्यक्रमहरूको मूल्याङ्कन र अनुगमन गरी प्रभावकारिता मापन गर्ने । साथै बाल अधिकार हनन्का घटनालाई न्यूनीकरण गर्न कानूनी उपचारका लागि सहजीकरण गर्ने ।

बालमैत्री स्थानीय शासन कार्यान्वयन कार्ययोजना तर्जुमा र कार्यान्वयन : स्थानीय तहले आफ्नो स्थानीय तहको अवस्था विप्लेषण प्रतिवेदन र वस्तुगत विवरणका आधारमा कमजोर र सवल पक्षको पहिचान गरी बालमैत्री स्थानीय शासन कार्यान्वयनको वस्तुगत कार्ययोजना तयार गरी कार्यान्वयन गर्नुपर्ने हुन्छ ।

बालबालिका सम्बन्धी ऐन/कार्यविधि/निर्देशिका तर्जुमा: बालबालिका सम्बन्धी ऐन, २०७५ र स्थानीय सरकार सञ्चालन ऐन, २०७४ को अधिकार प्रयोग गरी स्थानीय तहमा बाल अधिकारलाई प्रवर्द्धन गर्न तथा बालबालिकाको मुद्दालाई स्थानीय तहमा संस्थागत गर्नका लागि बालबालिका सम्बन्धी ऐन/कार्यविधि/निर्देशिकाहरू तर्जुमा गरी कार्यान्वयन गर्नुपर्छ। साथै बालकोष सञ्चालन कार्यविधि तर्जुमा गरी बालकोषको सञ्चालन गर्नुपर्छ। बाल अधिकार समिति गठन र परिचालन बालबालिका सम्बन्धी ऐन, २०७५ मा भएको व्यवस्था अनुसार बाल अधिकार समितिको गठन गरी उक्त समितिलाई संस्थागत र क्रियाशील गराउनुपर्छ।

ख) वडा समितिको भूमिका

- सहभागितामूलक योजना तर्जुमा प्रणाली अनुसार बस्ती वा टोलस्तरबाट योजना तर्जुमा प्रक्रिया अवलम्बन गरी बस्ती तथा टोलस्तरीय योजनाको माग संकलन, प्राथमिकीकरण तथा छनौट गर्ने,
- बाल उद्यानको व्यवस्था गर्ने,
- अनौपचारिक शिक्षा कार्यक्रम गर्ने,
- प्रारम्भिक बाल विकास केन्द्र सञ्चालन र व्यवस्थापन गर्ने,
- पुस्तकालय, वाचनालय, सामुदायिक सिकाई केन्द्र व्यवस्थापन गर्ने,
- बालक्लब तथा बालसञ्जालको सञ्चालन र व्यवस्थापन गर्ने,
- वडा तहको स्वास्थ्य केन्द्र तथा उपकेन्द्रको व्यवस्थापन गर्ने,
- बालबालिकालाई वि.सि.जि., पोलियो, भिटामिन “ए” को व्यवस्था गर्ने,
- पोषण कार्यक्रमको सञ्चालन गर्ने,
- वडा तहमा स्वास्थ्य जनचेतना विकास तथा स्वास्थ्य सूचना कार्यक्रमको सञ्चालन गर्ने,
- सार्वजनिक शौचालय तथा स्नान गृहको निर्माण र व्यवस्थापन गर्ने, गराउने,
- वडाभित्र खेलकुद पूर्वाधारको विकास गर्ने,
- अन्तरविद्यालय तथा बालक्लब मार्फत् खेलकुद कार्यक्रमको सञ्चालन गर्ने, गराउने,
- प्रचलित कानून बमोजिम व्यक्तिगत घटना दर्ता, अद्यावधिक तथा सोको अभिलेख संरक्षण गर्ने,
- व्यक्तिगत घटना दर्ता सम्बन्धी जनचेतना कार्यक्रम सञ्चालन गर्ने,
- वडालाई बालमैत्री बनाउने,
- वडाभित्र आर्थिक तथा सामाजिक रूपमा पछि परेका महिला, बालबालिका, दलित, अपाङ्गता भएका व्यक्ति, ज्येष्ठ नागरिक, अल्पसंख्यक, सीमान्तकृत समुदायको अभिलेख राखी सामाजिक र आर्थिक उत्थान सम्बन्धी काम गर्ने,
- बालविवाह, महिला विरुद्धको हिंसा, छुवाछुत, दहेज तथा दाइजो, हलिया प्रथा, छाउपडी, कमलरी प्रथा, बालश्रम, मानव बेचबिखन, निरक्षरता जस्ता सामाजिक कुरीति र अन्धविश्वासको अन्त्य गर्ने, गराउने,
- सडक बालबालिकाको उद्धार र पुनर्स्थापना गर्ने गराउने,

- प्रांगरिक कृषि, सुरक्षित मातृत्व, विद्यार्थी भर्ना, पूर्ण खोप, खुला दिशामुक्त सरसफाई, वातावरणमैत्री तथा बालमैत्री शासनजस्ता प्रवर्द्धनात्मक कार्यहरू गर्ने, गराउने, आदि ।

ग) बाल मैत्री स्थानीय शासन समिति

- पालिका स्तरीय बालमैत्री नीति, कार्यविधि तथा रणनीति तियारी गर्ने र पालिकालाई नीतिगत पृष्ठपोषण गर्ने,
- बाममैत्री स्थानीय शासनको प्रवर्द्धन गर्ने,
- वार्षिक तथा आवधिक लगानी योजना, प्रोफाइल, स्थितिपत्र तथा रणनीतिक योजाना तर्जुमामा सहयोग गर्ने,
- वडा र समुदाय स्तरको समितिको क्रियाशिलतामा सहजीकरण गर्ने ।
- बालक्लब र सञ्जालको परिचालनमा सहयोग गर्ने,
- विभिन्न संघ संस्थाहरूसँग समन्वय स्थापित गर्ने,
- अनुगमन, मूल्याङ्कन र निर्देशन दिने ।

घ) बालमैत्री स्थानीय शासन वडा समिति:

- वडा स्तरको योजना तर्जुमा र बालमैत्री स्थानीय शासनको प्रवर्द्धनमा वडा समितिलाई पृष्ठपोषण गर्ने,
- बालमैत्री स्थानीय शासनको प्रवर्द्धनमा समन्वयकारी भूमिका निर्वाह गर्ने,
- बालमैत्री स्थानीय शासन सम्बन्धी कार्यक्रम कार्यान्वयनमा समन्वय गर्ने,
- बालक्लब गठन र परिचालन,
- वडामा सामुदायिक संस्था तथा निकायबीच समन्वय गराउने,
- अनुगमन तथा मूल्याङ्कन ।

ङ) बालमैत्री स्थानीय शासन समुदायस्तरीय समिति:

- बालमैत्री स्थानीय शासनका बस्तीस्तरको योजना तर्जुमा तयार गर्न सहयोग गर्ने,
- पैरवी र कार्यक्रम कार्यान्वयनमा सहयोग गर्ने,
- बालक्लब र समूहको गठन र परिचालन ।

च) सामाजिक संघ संस्था :

- स्थानीय तहले तय गरेका बालबालिका सम्बन्धी नीति तथा कार्यक्रमको कार्यान्वयनमा स्थानीय सरकारको सहयोगीका रूपमा कार्य गर्ने ।

छ) बालक्लब :

- सबै बालबालिकालाई बालक्लबमा समावेश गर्न पहल गर्ने ।
- बालबालिकाको हक अधिकार र कर्तव्यका बारेमा आफ्ना साथीहरू तथा अभिभावक र सरोकारवालाहरूलाई जानकारी गराउने ।
- खुल्ला दिशामुक्त, पूर्ण खोप, जन्मदर्ता, विद्यालय भर्ना, बाल विवाह, बाल दुर्व्यवहार, सरसफाई, बाल संरक्षण जस्ता विषयमा सचेतनाका कार्यहरू गर्ने ।
- बालबालिका सहभागी हुनुपर्ने स्थानमा अर्थपूर्ण सहभागिता गर्ने ।

- बालकलबमा सबै क्षेत्रका बालबालिकालाई समान अवसर प्रदान गर्ने ।

ज) विद्यालय :

- बालमैत्री ढङ्गबाट गुणस्तरीय शिक्षा प्रदान गरी शिक्षा सम्बन्धी सूचकहरू पुरा गर्न पहल गर्ने ।

क) स्वास्थ्य सस्था :

- सरसफाइ, खोप, मातृ शिशु स्वास्थ्य, पोषण जस्ता स्वास्थ्य सम्बन्धी सूचकहरू पुरा गर्न पहल गर्ने ।

ग) सञ्चार माध्यम :

- बालमैत्री सम्बन्धी सामग्री, स्थानीय स्तरमा भएका राम्रा कामहरूको प्रचार-प्रसार गर्ने, कतै गलत हुन लागेमा खबरदारी गर्ने ।

घ) जनप्रतिनिधि तथा राजनीतिक दल :

- बालमैत्री नीति तथा कार्यक्रम तय गर्नुका साथै पर्याप्त बजेट विनियोजनमा पहल गर्ने, स्थानीय सरकारले लिएको नीति कार्यान्वयनमा सहजीकरण गर्ने ।

१७. बाल मैत्री शासनका उपलब्धी र प्रतिफलहरू

(१) बालबालिकाको लागि स्थानीय विकास योजना: बालबालिकाको लागि स्थानीय विकास योजनामा स्थानीय तहहरूले बाल अधिकार र बालबालिकाको समग्र विकासको क्षेत्रमा देखिएका सवाल र आवश्यकतालाई सम्बोधन गर्ने गरी लक्ष्य, उद्देश्य, रणनीति, कार्यनीति, कार्यक्रम तथा आयोजनाहरू समावेश भएको विकास योजना दस्तावेज तयार हुन्छ । यस योजनाले निश्चित अवधिमा निश्चित उपलब्धि हासिल गर्न लगानीको आधार समेत तयार हुन्छ ।

(२) बालबालिकाको लागि लगानी योजना: स्थानीय तहले बालबालिकाको लागि लगानी योजना तर्जुमा गर्नेछन् । यस्तो लगानी योजनामा बालमैत्री स्थानीय शासन प्रवर्द्धनका लागि अवलम्बन गरिने सबै क्रियाकलापलाई स्रोतगत रूपमा उल्लेख हुन्छ ।

(३) बालमैत्री स्थानीय शासन सम्बन्धी नीतिहरू: स्थानीय तहहरूले नेपालको संविधान र स्थानीय सरकार सञ्चालन ऐन, २०७४ को परिधिभित्र रही आवश्यक नीति, नियम, निर्देशिका तथा कार्यविधिहरू तर्जुमा गर्न सक्छन् ।

(४) बालबालिका सम्बन्धी स्थिति-पत्र तयारी तथा प्रकाशन: बालबालिका सम्बन्धी स्थिति-पत्रमा बालबालिकाको विकासका क्षेत्रमा स्थानीय तहहरूद्वारा विगतका वर्षहरूमा भए गरेका कार्यहरूको उपलब्धिको विवरण, बालबालिकाको वर्तमान अवस्थाको चित्रण, बाल अधिकारको कार्यान्वयनको अवस्था, बालबालिका सम्बन्धी नीति, कानून, योजना र कार्यसम्बन्धी कार्यक्रमहरूको कार्यान्वयनको चित्रण गरी प्रकाशन हुन्छ ।

(५) बालबालिकाको सहभागिता: स्थानीय तहको नीति, योजना र कार्यक्रम तर्जुमा, बालबालिकाको क्षेत्रमा बजेट विनियोजन र त्यसको अनुगमन, मूल्याङ्कन प्रक्रियामा बालबालिकाको सहभागिता सुनिश्चित हुन्छ। बालबालिकासँग प्रत्यक्ष सम्बन्ध राख्ने संरचना तथा प्रक्रियाहरूमा पनि बालबालिकाको संस्थागत ढंगबाटै सहभागिता सुनिश्चित हुन्छ।

१८. बालमैत्री स्थानीय शासन घोषणा पछि निरन्तरताका लागि गरिनुपर्ने कार्यहरू

बालमैत्री अवधारणा आफैमा एक बृहत अवधारणा हो। कुनै पनि स्थानीय तह बालमैत्री स्थानीय शासन राष्ट्रिय रणनीतिले निर्धारण गरेका सूचक पुरा गरी बालमैत्री घोषणा हुँदासम्म त्यस स्थानीय तहमा थुप्रै विकासका कामहरू पनि हुन्छन्। बालमैत्री घोषणा भईसकेपछि यसलाई निरन्तरता दिँदै थप कार्यहरू गर्नुपर्ने चुनौती र अवसर दुवै हुन्छन्। बालमैत्री घोषणालाई दिगो र प्रभावकारी बनाउन निम्न कार्यहरू गर्नु आवश्यक देखिन्छ।

- बालमैत्री स्थानीय शासनको दिगोपना र निरन्तरताका लागि तय गरिएको रणनीतिक योजनालाई सम्बन्धित पालिकाको आवधिक र वार्षिक योजनामा समेत समावेश गराउने,
- प्राप्त भएका सूचकहरूलाई निरन्तरताका लागि नियमित गर्नुपर्ने अभियान तथा कार्यक्रमहरू (जस्तै: बालभेला, बालक्लब परिचालन, सरसफाई अभियान, जन्मदर्ता, बाल सहभागिता, आदि) निरन्तर सञ्चालन गर्ने।
- सत प्रतिशत पुरा नभएका साथै जोखिम बढि भएका क्षेत्रहरूमा थप प्रभावकारी ढङ्गबाट विषेश कार्यक्रम बनाई कार्यन्वयन गर्ने।
- बालमैत्री स्थानीय शासनले निर्धारण गरेका सूचकहरूले बालबालिकाका आधारभूत सवालहरूलाई मात्र समेटेको छ। यी बाहेक पनि अहिलेको परिवर्तित सन्दर्भमा थुप्रै

सवालहरू हुन सक्छन् । त्यस्ता विषयहरू पहिचान गरी लगानीका क्षेत्र निर्धारण गर्नुपर्छ ।

- बालमैत्री स्थानीय शासन कार्यान्वयनका क्रममा क्रियाशील समितिहरूलाई घोषणा पछि पनि निरन्तरता दिइनुपर्छ ।
- आवधिक रूपमा बालबालिकाको स्थिति-पत्र तयारी र प्रकाशन गर्ने ।
- निश्चित अवधिमा (पाँच/पाँच वर्षमा) बालबालिकाको प्रोफाइल तयारी गर्नुपर्छ ।
- बालकोष सञ्चालन कार्यविधि अनुसार बालकोषलाई निरन्तरता र विस्तार गर्ने ।

१५. नेपालमा बालमैत्री स्थानीय शासनका सिकाइ तथा चुनौतीहरू

नेपालमा बाल अधिकारको मूल-प्रवाहीकरण नेपालको अन्तरिम संविधान, २००७ ले बालबालिकाको विषयवस्तुलाई सम्बोधन गरेपछि, सुरु भएको पाइन्छ । त्यस पछिका कानूनी व्यवस्थाले यी सवालहरूलाई निरन्तरता दिदै आएको पाइन्छ । यसै सन्दर्भमा नेपालले संयुक्त राष्ट्रसंघीय बाल अधिकार सम्बन्धी महासन्धि, १९८९ लाई सन् १९९० मा अनुमोदन गरेपछि थप परिष्कृत भएको पाइन्छ । यही अनुरूप वि.सं. २०६८ मा बालमैत्री स्थानीय शासन रणनीति नेपाल सरकारले बनायो र त्यसै वर्ष बालमैत्री स्थानीय शासन कार्यविधि, २०६८ तर्जुमा गरी कार्यान्वयनमा ल्यायो । यीनै नीति र कानूनी दस्तावेज अनुसार नेपालका स्थानीय तहहरूलाई बालमैत्री बनाउने अभियान तिब्र गतिमा अगाडि बढ्यो । यस क्रममा नवलपरासी जिल्लाको तत्कालीन प्रगतिनगर गाविसमा २०७० सालमा पहिलो पटक बालमैत्री स्थानीय निकाय घोषणा गरियो । जुन स्थानमा जागृति बालक्लब नेपालले बाल अधिकार महासन्धि अनुसार बालसंस्थाको कानूनी मान्यताको विषयको आवाज उठाएको र सर्वोच्च अदालतले कानूनी मान्यता समेत प्रदान गरेको थियो । संघीय संरचनापछि नवलपरासी जिल्ला सुनवल नगरपालिका पहिलो र दोस्रो बालमैत्री स्थानीय तहको रूपमा देवचुली नगरपालिका घोषणा भएको छ । यसका साथै बालमैत्री स्थानीय शासन अवलम्बन गर्ने विषयमा जागरुकता बढ्दै गएको देखिन्छ ।

नेपाल सरकारसँगसँगै विगतमा युनिसेफले बालमैत्री स्थानीय शासन प्रवर्द्धनमा लगानी गरेको भए तापनि हाल वर्ल्डभिजन इन्टरनेशनल नेपाल, सेभ द चिल्ड्रेन, प्लान इन्टरनेशनल, गुड नेभर्स इन्टरनेशनल नेपाल, कियर नेपाल लगायतका विकासका साभेदार संस्थाहरूले आफ्नो साभेदार संस्थाको माध्यमबाट बालमैत्री स्थानीय शासन प्रवर्द्धन गर्दै आईरहेका छन् । स्वत-स्फूर्तरूपमा स्थानीय तहहरूले नागरिक संघसङ्गठन, बालक्लबका पूर्वसदस्यहरूसँग समेत सहकार्य गरी बालमैत्री स्थानीय शासनको अभियानलाई अगाडि बढाइरहेको अवस्था रहेको छ । निरन्तरको अभ्यास, अनुभव तथा परिवर्तित सन्दर्भमा बालमैत्री स्थानीय शासनको अवधारणालाई थप विकसित र परिष्कृत गर्नका लागि संघीय मामिला तथा सामान्य प्रशासन मन्त्रालयले मन्त्रिस्तरीय निर्णयबाट २०७८ असार २७ गतेका दिन बालमैत्री

स्थानीय शासन कार्यान्वयन निर्देशिका, २०७८ जारी गरेको छ। यसले स्थानीय, प्रदेश र संघीय सरकारको भूमिका, बालमैत्री स्थानीय शासन अवलम्बन, कार्यान्वयन र घोषणाका चरणहरूका साथै सूचकहरूका सम्बन्धमा समेत थप प्रष्टिकरण र समायानुकूल परिमार्जन गरेको छ।

१५.१ उपलब्धि तथा सिकाइहरू

- बालमैत्री स्थानीय शासन अवलम्बन गरेपछि बालबालिकाको सवाललाई राज्यको शासकीय प्रणालीमा मूल प्रवाहीकरण हुनु प्रमुख उपलब्धिको रूपमा लिन सकिन्छ।
- बालमैत्री स्थानीय शासनलाई पूर्ण सफल बनाउन स्थानीय तह लगायत सेवाप्रदायक विषयगत कार्यालयको कानूनी शासन, जवाफदेहिता, पारदर्शिता र सहभागिताजस्ता सुशासनका आधारभूत कुरा हुन्।
- बालमैत्री स्थानीय तह तथा निकाय अवलम्बन गरेपछि सामाजिक तथा सामुदायिक परिचालनका संयन्त्रहरूलाई स्थानीय आवश्यकतालाई मौलिक ढङ्गले सम्बोधन गर्नेगरी विकास गर्दै सहकार्य र परिचालन गर्न सकिने अवस्था देखिएको छ।
- केन्द्रदेखि स्थानीय तहसम्म तहगत तेर्सो तथा ठाडो समन्वय र सहकार्यका लागि भएका संयन्त्रको नियमित बैठक, नीतिगत स्पष्टता र अनुगमन र निर्देशनको आवश्यकता पर्ने देखिएको छ।
- स्थानीय तहलाई थप स्वायत्त र जिम्मेवार बनाउन सके बालमैत्री स्थानीय शासनले गति लिनै देखिन्छ। निर्वाचित स्थानीय तह, सिर्जनशील इच्छाशक्ति, जिम्मेवारीप्रति प्रतिबद्ध, नेतृत्वले यस अवधारणालाई निरन्तरता दिन सकिन्छ।
- बालमैत्री स्थानीय शासन घोषणा भएका स्थानीय तहहरूमा अन्य विकासका पुर्वाधारहरू (जस्तै: किशोरी, अपाङ्गता तथा बालमैत्री भौतिक संरचना, घर तथा विद्यालयमा सफा पानी, शौचालय, समावेशिता, पूर्ण खोप, सरसफाई आदि) पुरा हुने देखिन्छ।
- स्थानीय तहको योजना, नीति, बजेट तथा कार्यक्रममा बालबालिकाको सवाल संस्थागत हुन सक्नु पनि महत्त्वपूर्ण उपलब्धिको रूपमा लिन सकिन्छ।
- बालबालिकाको सवालमा बालबालिकाकै अर्थपूर्ण सहभागिता मार्फत गरिने योजना तर्जुमा प्रक्रियाबाट वास्तविक सवाल पहिचान भई विकास कार्यहरू दिगो हुने देखिन्छ।
- बालमैत्री शासनले अङ्गिकार गरेको रणनीतिले जातीय, भाषिक, वर्गीय, भौगोलिक र धार्मिक रूपमा पिछ्छाइएको समुदायलाई प्राथमिकता दिने हुँदा समग्र सामाजिक चेतनास्तर उकास्न समेत अहम् भूमिका खेलेको अनुभवबाट प्रष्ट हुन्छ।
- बालमैत्री घोषणा भएका स्थानीय तहहरूमा अरु सामाजिक अभियानहरू समेत स्वतःस्फूर्त रूपमा अगाडि बढेको पाइन्छ भने बालबालिकाले पनि राष्ट्रिय तथा अन्तर्राष्ट्रिय रूपमा विभिन्न स्थानहरूमा सहभागी हुने अवसर पाएका छन्।
- स्थानीय तहको आवधिक र वार्षिक योजना, नीति तथा कार्यक्रम, प्रादेशिक र संघीय योजनामा समेत बालबालिकाको सवालहरूलाई प्राथमिकता दिइनु सुखद विषय हो।

१८.२ चुनौतीहरू

- यसले तय गरेका सूचकहरू पुरा गर्न पर्याप्त मानवीय तथा आर्थिक पूँजी लगानी गर्नुपर्ने हुन्छ। केहि स्थानीय तहहरूले मानवीय तथा आर्थिक पूँजीको अभावमा अपेक्षाकृत उपलब्धि हासिल गर्न सकेका छैनन्।
- यो अभियान स्थानीय सरकार वा कुनैएक संस्थाको पहलले मात्र सफल हुन सक्दैन। जहाँ सबै सरोकारवालाहरूको सामुहिक पहल भएको छ, त्यहाँ घोषणा प्रक्रिया सहज भएको देखिन्छ।
- सूचकहरूलाई स्थानीयकरण गरी मापनयोग्य बनाउने, जनसहभागिता जुटाउने, भएका कामहरूको अभिलेखीकरण गर्ने लगायतका कुराहरू पनि चुनौतिपूर्ण देखिन्छ।
- नेपालमा बालबालिकाको हकहित सम्बन्धी संवैधानिक तथा कानूनी प्रावधानहरू रहेतापनि यसको कार्यान्वयनको पक्ष अत्यन्त फितलो रहेको छ। अभै पनि बालबालिका बाल श्रमिकका रूपमा होटल, रेष्टुरा र व्यक्तिको घरमा श्रमिक हुनुपर्ने, दुर्गम तथा विपन्न, अपाङ्गता भएका, सीमान्तकृत समुदायका बालबालिकाको शिक्षा र स्वास्थ्यको पहुँचबाट टाढा बस्नु पर्ने, अवस्था विद्यमान छ।
- कतिपय स्थानीय तहमा संघीय पुर्नसंरचना पछि बालबालिका तथा बालमैत्री स्थानीय शासनका क्षेत्रमा गरिने लगानी, बजेट विनियोजन अपेक्षाकृत हुन सकेको छैन भने केही स्थानीय तहमा सूचकको पूर्ण प्राप्ति नभइ लोकप्रियताका लागि मात्र घोषणा हुने जोखिम बढेको देखिन्छ।
- संविधानले आधारभूत र प्राथमिक शिक्षा सबैलाई उपलब्ध गराउने प्रतिबद्धता व्यक्त गरेको भएपनि विद्यालय भर्नामा समस्या, विद्यालय गएकै बालबालिकामा कक्षा छाड्ने समस्या चर्को रूपमा रहेको छ।
- कुपोषित, सडक बालबालिका, लागुऔषधको कुलत, घरेलु तथा मानसिक यातना, मनोसामाजिक समस्या, बालविवाह, आत्महत्या, हिंसा, बलात्कार लगायत विभिन्न समस्याको सिकार भएका छन्। यसलाई अन्त्य गर्न थप मेहेनत गर्नुपर्ने अवस्था छ।
- भूकम्प, पहिरो, डुवान, कोभिड-१९ जस्ता महामारी लगायत प्राकृतिक प्रकोपबाट सबै भन्दा बढी बालबालिका पीडित छन्। यसै कारण बालमैत्री शासनलाई संस्थागत गर्दै लैजानु चुनौतिपूर्ण भएपनि अपरिहार्य देखिन्छ। यसको लागि नेपाल सरकार, विकासका साभेदार संस्था, नागरिक संघ-सङ्गठन, राजनीतिक पार्टी, निजी क्षेत्र, शिक्षक, अभिभावक स्वयम् बालबालिका सञ्चारकर्मी, कानून व्यवसायी, बालक्लबका पूर्व सदस्य, महिला समूह, धार्मिक गुरुहरू लगायत सबैको महत्त्वपूर्ण भूमिका आवश्यक छ।
- बालबालिका सम्बन्धी ऐन, २०७५ मा भएका व्यवस्थाहरू र बालमैत्री स्थानीय शासन कार्यान्वयन निर्देशिका, २०७८ मा रहेका प्रावधानहरूबीच थप सामञ्जस्यता हुनु जरुरी देखिन्छ। साथै यी दस्तावेजहरूमा केही विषयवस्तुहरूमा थप स्पष्टता र संसोधन समेत गर्नुपर्ने देखिन्छ।
- बालमैत्री स्थानीय शासन कार्यान्वयन निर्देशिका, २०७८ ले तय गरेका विपद् व्यवस्थापन योजनामा बालबालिकाको विषयवस्तु समेटिनुपर्ने, बाल विवाहको पूर्ण

रूपमा अन्त्य जस्ता सवालहरू सम्बोधन गर्नु स्थानीय पालिकाहरूलाई चुनौतिको विषय हुन् ।

- बालमैत्री स्थानीय शासन राष्ट्रिय रणनीति, २०६८ अनुसार साविकको अवस्थामा बालमैत्री घोषणा भएका पालिकाहरूले बालमैत्री स्थानीय शासन कार्यान्वयन निर्देशिका २०७८ ले प्रावधानहरू पुरा गर्दै बालमैत्री अवधारणालाई निरन्तरता दिनुपर्ने देखिन्छ ।

१०. हालसम्म बाल मैत्री घोषणा भएका स्थानीय तहहरू

नेपाल सरकारको संघीय संरचना सुरु भएदेखि २०७८ भाद्र मसान्तसम्म बालमैत्री स्थानीय शासन घोषणा भएका स्थानीय तहहरू

साविक नवलपरासी जिल्लाको साविक प्रगतिनगर गाउँविकास समिति (हाल देवचुली नगरपालिका) २०७० पौष ९ गते पहिलो बालमैत्री गाविस घोषणा भएको हो ।

क्र.सं.	प्रदेश	जिल्ला	स्थानीय तह	घोषणा मिति
१.	लुम्बिनी	नवलपरासी (ब.सु.प.)	सुनवल न.पा..	२०७५, भाद्र ०३
२.	गण्डकी	नवलपरासी (ब.सु.प.)	देवचुली न.पा..	२०७५, भाद्र २९
३.	प्रदेश नं. २	सप्तरी	कञ्चनरुपा न.पा..	२०७६, भाद्र २०
४.	बागमती	दोलखा	भिमेश्वर न.पा..	२०७६, भाद्र २९
५.	बागमती	मकवानपुर	मनोहरी गाउँपालिका	२०७६, पुस २८
६.	प्रदेश नं. १	भ्पापा	भद्रपुर नगरपालिका	२०७७ पुस ७
७.	बागमती	मकवानपुर	बकैया गाउँपालिका	२०७७ माघ, २९
८.	बागमती	काभ्रेपलाञ्चोक	धुलिखेल नगरपालिका	२०७७, फाल्गुन ०५
९.	गण्डकी	स्याङ्जा	भीरकोट नगरपालिका	२०७७, फाल्गुन २२
१०.	लुम्बिनी	पाल्पा	बगनासकाली गाउँपालिका	२०७७, चैत्र १४

११.	बागमती	काभ्रेपलाञ्चोक	पनौती नगरपालिका	२०७८, असार ३०
१२.	लुम्बिनी	कपिलवस्तु	वाणगङ्गा नगरपालिका	२०७८, साउन १५
१३.	प्रदेश नं. १	सुनसरी	रामधुनी नगरपालिका	२०७८, भदौ २९

बालमैत्री वडा घोषणा भएका स्थानीय तहहरू

क्र.सं.	प्रदेश	जिल्ला	स्थानीय तह	वडा नं.	घोषणा मिति
१.	कर्णाली	हुम्ला	सर्केघाट गाउँपालिका	१	२०७४ फागुन
२.	कर्णाली	कालिकोट	तिलागुफा न.पा.	०२ र ०४	२०७४ मङ्सिर १८
४	कर्णाली	दैलेख	आठ बिसा न.पा.	०४	२०७४ पुस ०८
५.	कर्णाली	हुम्ला	सिमीकोट गाउँपालिका	४	२०७३ चैत्र १८
६.	गण्डकी	पर्वत	मोदी गा.पा	०८	२०७४ माघ १५
७.	प्रदेश नं. २	पर्सा	वीरगञ्ज म.न.पा.	३१	२०७४ फागुन
८.	बागमती	चितवन	रत्ननगर न.पा.	०३	२०७५ जेठ २९
९.	बागमती	मकवानपुर	ईन्द्रसरोवर गा.पा	०४ र ०५	२०७५ जेठ २९
११.	प्रदेश नं. १	सुनसरी	धरान उ.म.न.पा.	१३	२०७५ असार २६
१३.	प्रदेश नं. १	सुनसरी	धरान उ.म.न.पा.	१४	२०७५ असार ३०
१४.	बागमती	चितवन	रत्ननगर न.पा.	०५	२०७५ असोज ०४
१५.	प्रदेश नं. १	सुनसरी	धरान उ.म.न.पा.	२०	२०७५ भाद्र २९
१६.	प्रदेश नं. २	पर्सा	पर्सागढी न.पा.	०२	२०७५ भाद्र २९
१७.	लुम्बिनी	कपिलवस्तु	शिवराज न.पा.	०९	२०७५ असोज ०३
१८.	लुम्बिनी	रुपन्देही	शुद्धोधन गा.पा	०२	२०७५ असोज १६
१९.	प्रदेश नं. १	उदयपुर	त्रियुगा न.पा.	१५	२०७५ असोज १७
२०.	कर्णाली	कालिकोट	तिलागुफा न.पा.	०१ र ०३	२०७५ कार्तिक १८

२२.	कर्णाली	दैलेख	गुरास न.पा.	०६	२०७५ पौष १२
२३.	सुदुरपश्चिम	अछाम	चौरपाटि गा.पा	०६	२०७५ पौष २९
२४.	बागमती	चितवन	रत्ननगर न.पा.	१५	२०७६ बैशाख २७
२५.	प्रदेश नं. १	सुनसरी	धरान उ.म.न.पा.	१२	२०७६ जेठ १०
२६.	गण्डकी	पर्वत	पैयूटार गा.पा	०७	२०७६ असार ०९
२७.	प्रदेश नं. १	सुनसरी	धरान उ.म.न.पा.	१८	२०७६ असार २२
२८.	बागमती	चितवन	भरतपुर म.न.पा.	१४	२०७६ असार २५
२९.	प्रदेश नं. १	सुनसरी	रामधुनीगा.पा	०५	२०७६ असार ३०
३०.	लुम्बिनी	प्युठान	स्वर्गद्वारी न.पा.	०५	२०७६ असार ३१
३१.	गण्डकी	लमजुङ	क्व्होलो सोथार गा.पा	०१	२०७६ भाद्र २९
३२.	लुम्बिनी	कपिलबस्तु	कपिलबस्तु न.पा.	०९ र १०	२०७६ कार्तिक ०८
३४.	लुम्बिनी	कपिलबस्तु	शिवराज न.पा.	१	२०७६ कार्तिक २८
३५.	गण्डकी	नवलपुर	गैंडाकोट न.पा.	११	२०७६ पौष ११
३६.	प्रदेश नं. १	मोरङ	ग्रामथान गा.पा	१	२०७६ पौष २७
३७.	बागमती	चितवन	रत्ननगर नगरपालिका	१४	२०७६ फाल्गुन ०६
३८.	लुम्बिनी	पाल्पा	रम्भा गाउँपालिका	१ र २	२०७७ फाल्गुन २१
४०.	गण्डकी	लम्जुङ्ग	वेसीशहर नगरपालिका	वडा नं १	२०७८ भदौ ३०

सन्दर्भ सामग्रीहरू

बाल अधिकार सम्बन्धी महासन्धि, १९८९, संयुक्त राष्ट्र संघ ।

बालबालिका सम्बन्धी ऐन, २०७५, नेपाल सरकार ।

बालमैत्री स्थानीय शासन राष्ट्रिय रणनीति, २०६८ र बालमैत्री स्थानीय शासन कार्यान्वयन कार्यविधि, २०६८ ।

बालमैत्री स्थानीय शासन कार्यान्वयन निर्देशिका, २०७८, नेपाल सरकार संघीय मामिला तथा स्थानीय विकास मन्त्रालय, सिंहदरवार, काठमाडौं ।

बालबालिका सम्बन्धी राष्ट्रिय नीति, २०६९, महिला, बालबालिका तथा समाज कल्याण मन्त्रालय ।

नेपालमा बालबालिकाको स्थिति, २०७७ ।

बालश्रम (निषेध र नियमित) ऐन, २०५६, नेपाल सरकार ।

नेपालको संविधान, नेपाल सरकार ।

स्थानीय सरकार सञ्चालन ऐन, २०७४, नेपाल सरकार ।

बाल विवाह अन्त्यका लागि राष्ट्रिय रणनीति, २०७२, नेपाल सरकार ।

मुलुकी अपराध (संहिता) ऐन, २०७४, नेपाल सरकार ।

मुलुकी देवानी (संहिता) ऐन, २०७४, नेपाल सरकार ।

सुरक्षा परिषद्को १६१२ घोषणा, संयुक्त राष्ट्र संघ ।

दक्षिण एसिया बालकल्याण प्रवर्द्धनका लागि क्षेत्रीय व्यवस्थासम्बन्धी सार्क महासन्धि, सन् २००२, दक्षिण एसियाली क्षेत्रीय सहयोग संगठन ।

दिगो विकास लक्ष्य, सन् २०१५, संयुक्त राष्ट्र संघ ।

पन्द्रौं राष्ट्रिय योजना, (आर्थिक वर्ष २०७६/७७(२०८०/८१) राष्ट्रिय योजना आयोग, सिंहदरवार

बालमैत्री स्थानीय शासनका प्रकाशहरू ।

बालमैत्री स्थानीय शासन राष्ट्रिय मञ्चका सदस्य संस्थाहरू

बालमैत्री स्थानीय शासन राष्ट्रिय मञ्चको परिचय

बालमैत्री स्थानीय शासन राष्ट्रिय मञ्च बालमैत्री स्थानीय शासनको अवधारणालाई प्रवर्द्धन गर्न लागिपरेका बालकलवका पूर्व सदस्यहरूको नेतृत्वमा सन् २०१७ मा स्थापना गरिएको राष्ट्रिय सञ्जाल हो। सातै वटा प्रदेशको प्रतिनिधित्व हुने गरी १५ वटा संस्थाहरू सदस्य रहेको यस मञ्चको सचिवालय जागृति बाल तथा युवा सरोकार नेपालमा रहेको छ। यसले संघीय, प्रदेश सरकार, विकासका साभेदार संस्था नागरिक संघ संगठन सरोकारवालाहरूसँगको समन्वय र हरेक स्थानीय तहमा बालबालिकाको समेत अर्थपूर्ण सहभागितामा बालबालिका केन्द्रित विकास तथा लगानी योजनाको निमार्ण तथा कार्यन्वयनका साथ बालमैत्री अवधारणालाई प्रवर्द्धन गर्दछ।

हाल यसले बालमैत्री स्थानीय शासनको विषयमा सरोकारवालाको क्षमता अभिवृद्धि, सचेतना बृद्धि, अभियान, पैरवी, वकालत र सकारात्मक सिकाईका, प्रमाण माध्यमबाट अत्यधिक सीमान्तकृत र पिछडिएका बालबालिकाको बालमैत्री स्थानीय शासनमा मूलधार र समावेशीकरण सुनिश्चित गरी मुलुकमा बालमैत्री स्थानीय शासनको विषयलाई सुदृढीकरण गर्नका लागि विभिन्न सरकारी तथा गैरसरकारी संघसंस्था, विकासका साभेदारहरू सहित सबै सरोकारवालाहरूको समन्वय, सहयोग र साभेदारीमा काम गरिरहेको छ।

बालमैत्री स्थानीय शासन राष्ट्रिय मञ्च

Secretariat; Jagriti Child and Youth Concern Nepal (JCYN)

Lalitpur Metropolitan City-03, Nayabato, Sanepa, Nepal

Phone: +977 -1-5554717 | Email : ncf/forum@gmail.com

Web : www.ncflgforum.org